

บทที่ 2

กับดักเชิงโครงสร้างว่าด้วยการสร้างความหมาย แม่น้ำโขงในวาทกรรมของชาติ

ในบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดทางวัฒนธรรมที่มองเรื่องพื้นที่ อันเป็นแนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ที่เริ่มมีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นว่าด้วยตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ นักคิดหลังยุคสมัยใหม่เริ่มให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมยุคหลัง (late capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติ และการเคลื่อนไหลทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ นักคิดยุคหลังสมัยใหม่ อาทิ Gupta and Ferguson (1994 : 4-6) จึงมองว่า วัฒนธรรมนั้นมิได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่แต่เพียงภายในอาณาบริเวณอันใดอันหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป แต่วัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหลอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะหรือปรากฏการณ์ไร้พรมแดนเกิดขึ้น

ดังนั้น การจะอธิบายภาพแสดง (representation) ดังเช่น ภาพของชายแดนซึ่งเป็นสิ่งสร้าง (construct) ทางสังคมและประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องมองผ่านมิติของพื้นที่ทางความคิดใหม่ที่เป็น “พื้นที่ในยุคหลังสมัยใหม่” อันมีส่วนสำคัญที่จะหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครองจำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้และต่อรอง” เพื่อแย่งชิงอำนาจและควมมีตัวตนของคนกลุ่มต่าง ๆ (ยศ, 2551 : 10-11) การค้นหาความหมายของพรมแดนในพื้นที่ซึ่งเป็น “อาณาบริเวณแห่งรัฐ” ต้องพบกับอุปสรรคจากแนวคิดแบบชาตินิยม (nationalism) ในการเมืองกระแสหลัก ซึ่งถูกผลิตซ้ำผ่านอำนาจอธิปไตย กฎหมาย นโยบาย รวมถึงการรับรู้จากสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในยุคสมัยนี้ กระบวนการดังกล่าวสร้างความแปลกแยกและแตกต่างให้เกิดขึ้นกับผู้คนและพื้นที่จากมิติความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ซึ่งในทัศนะกระแสหลักมักมองว่าอำนาจอธิปัตย์นี้คือคุณสมบัติพื้นฐานของความเป็นรัฐ อันเป็นแหล่งยืนยันและอ้างอิงอำนาจสูงสุดที่รัฐมีเหนือประชากรของตน (เอก และคณะ, 2551 : 366) เช่นเดียวกับกรณีของคำว่าพื้นที่ชายแดน ซึ่งคำนี้รัฐได้สร้างขึ้นมาใช้ในความหมายที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ต้องการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของดินแดนที่มีอาณาเขตแน่นอน ชัดเจน และตายตัว อันเป็นกลไกทางการเมือง (political apparatus) ที่รัฐพยายามกำหนดขึ้นมาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจทางการเมือง รวมทั้งยังเป็นยุทธวิธีของอำนาจ และความรุนแรงในเชิงโครงสร้างที่มุ่งเน้นสร้างความจงรักภักดีต่อชาติเป็นสำคัญ

หากพิจารณาภาพเสนอของพื้นที่พรมแดนในประเทศไทยที่มีดินแดนหรืออาณาเขตติดต่อกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้านจะพบว่า มีการนำเสนอภาพความเป็นพื้นที่พรมแดนที่แตกต่างกัน ซึ่งบางพื้นที่ต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้ง และรุนแรงที่สร้างความไม่สงบให้เกิดขึ้นจนภาพที่ปรากฏเหล่านั้นถูกมองไปในเชิงลบ ดังกรณีปัญหาความไม่สงบในเขตพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดน

ได้ โดยมีการนำเสนอให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้มีความแตกต่างไม่ลงรอยกันในเชิงศาสนา สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนโดยเฉพาะภาพกลุ่มไทยพุทธกับมุสลิม ตลอดจนภัยร้ายที่เกิดจากผู้ก่อความไม่สงบที่พยายามเช่นฆ่าและสร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น การนำเสนอภาพพรมแดนไทย-กัมพูชาก็ดูเหมือนจะไม่แตกต่างกัน แม้สถานการณ์อาจไม่รุนแรงเท่ากับกับปัญหาสถานการณ์ชายแดนภาคใต้ เพราะพื้นที่พรมแดนไทย-กัมพูชาก็มีภาพความขัดแย้งที่บ่งบอกให้เห็นถึงความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจกันและกัน ดังจะเห็นได้จากภาพของการตั้งกำลังทางทหารเมื่อครั้งมีชนวนกรณี “เขาพระวิหาร” ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า แม้ดูว่าจะเหมือนเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่เราก็จะพบกับความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจของพม่าที่มีต่อรัฐไทยซึ่งมองว่ามักเข้าไปแทรกแซงระบบการเมืองของพม่า หรือเป็นผู้อยู่เบื้องหลังของการสนับสนุนให้พม่าเรียกร้องประชาธิปไตย ดังนั้นอาณาเขตประเทศเพื่อนบ้านที่รายรอบประเทศไทยนี้จึงบ่งบอกให้เห็นถึงบรรยากาศหรือสถานการณ์ที่ยังเป็นปัญหาที่รัฐไทยยืนยันและความจำเป็นต้องเข้ามาจัดการควบคุมพื้นที่เหล่านี้อยู่ ตลอดจนผู้คนประชากรในอาณาบริเวณนี้ด้วยเช่นกัน

หากมองว่าการมีอาณาเขตชายแดนที่ชัดเจน แน่นนอน ตายตัว คือ สัญลักษณ์ของความมั่นคงในอำนาจแห่งอธิปไตยของชาติแล้ว ถ้าเช่นนั้นเรื่องราวของดัชนีชีวิตต่าง ๆ รวมทั้งผู้คน que เดินทางข้ามพรมแดนเสมือนพรมแดนแห่งรัฐนี้ “ไร้วัดตน” ดังที่คนเฒ่าคนแก่ริมสองฝั่งโขงกล่าวว่า “คนสองฝั่งน้ำนี้ไปมาหาสู่กันตั้งแต่ก่อนที่จะมีสะพานแล้ว มีปลาก็มาแลกเปลี่ยน มีข้าวก็มาปันกันกิน มีงานบุญงานศีลก็ไปมาหาสู่กันตลอด คนฝั่งไหนก็มีแต่งงานกันต่อกับคนฝั่งนี้เป็นแบบนี้มาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายแล้ว” (พ่อใหญ่เคน, สัมภาษณ์, ตุลาคม 2551) เช่นนี้ ผู้วิจัยจึงเกิดคำถามต่อปรากฏการณ์ที่ไม่แน่นอน ชัดเจน และมีความเลื่อนไหล ไร้ระเบียบในเชิงพื้นที่ของพรมแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐลาว รวมถึงได้ตั้งข้อสังเกตว่าการสถาปนาให้แม่น้ำโขงทำหน้าที่บทบาทกลายเป็นเส้นกั้นเขตแดนและผู้คนด้วยอำนาจแห่งอธิปไตยแห่งรัฐแล้ว แต่ในระดับปรากฏการณ์ที่ดำเนินอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง ยังคงมีแต่ภาพของการปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยง และเป็นเครือข่ายทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างกันอยู่เช่นเดิม เพราะฉะนั้นการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนอย่างตายตัวสามารถทำให้เกิดการจำแนกแยกแยะชีวิตแลผู้คนออกจากกัน หรือจะยังคงทำให้ภาพเสนอในเชิงหน้าที่ของแม่น้ำโขงในฐานะเป็น “เส้นกั้นเขตแดน” ของพรมแดนไทย-ลาวยังคงชัดเจน มั่นคงอยู่หรือไม่ ? อันเป็นประเด็นที่เราต้องถกเถียงค้นหาและศึกษาให้เห็นในงานวิจัยนี้กันต่อไป

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาการนำเสนอภาพของพรมแดนไทย-ลาว ดังในช่วงเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการสถาปนาระบอบสังคมนิยมในลาวเมื่อปี พ.ศ.2518 ซึ่งผลให้เกิดการหลั่งไหลของผู้คนข้ามพรมแดนจากฝั่งลาวหนีเข้ามายังฝั่งไทยเป็นจำนวนมาก การปิดพรมแดนระหว่างลาวกับไทยในช่วงปี พ.ศ.2518-2532 ความหวาดระแวงและการแบ่งแยกอุดมการณ์ทางการเมืองของทั้งสองประเทศ ส่งผลให้พรมแดนของชาติถูกบังคับใช้และกำกวมดูเลอย่างเข้มงวดมากขึ้น ยศ สันตสมบัติ (2551 : 66-67) กล่าวอธิบายว่าพรมแดนของชาติมิได้ถูกสถาปนาและควบคุมดูแล โดยผ่านการควบคุมพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงข้าม

พรมแดนของรัฐชาติถูก “แบ่งแยก” ผ่านวาทกรรมการพัฒนา ความทันสมัย ทุนนิยม ความเจริญและอำนาจเงิน ในแง่นี้ วาทกรรมการพัฒนา กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของรัฐชาติ ความเจริญและทุนนิยมที่ถูกนำเสนอผ่านโครงสร้างพื้นฐานและสินค้าหลากหลายชนิด กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยที่แบ่งแยกออกจากความเป็นลาว ที่ถูกสร้างให้กลายเป็นประเทศสังคมนิยมที่ล่าหลังและด้อยพัฒนา

อย่างไรก็ตาม ภาพดังกล่าวดูเหมือนจะเป็นเพียงอดีตที่ต้องเผชิญกับกระแสการปรับเปลี่ยนทางสังคมสู่ความทันสมัย ลาวได้นำนโยบายจินตนาการใหม่เข้ามาใช้ในปี ค.ศ.1989 โดยเริ่มเปิดเสรีทางเศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น ในปี ค.ศ.1992 การจำกัดเสรีภาพส่วนบุคคลค่อยๆ ถูกยกเลิกไป ชาวลาวที่อพยพไปอยู่ในต่างประเทศโดยเฉพาะนักธุรกิจได้รับการเชิญให้กลับสู่แผ่นดินเกิด ทางกรมเปิดประเทศต้อนรับการท่องเที่ยว และหันมาฟื้นฟูความสัมพันธ์อันดีกับไทย ไม่ว่าจะเป็นการเปิด “สะพานมิตรภาพ” ในปี 1994 หรือการที่ท่าอากาศยานหนุ่ยถัก พุมสะหวันได้เดินทางมาเยือนไทยอย่างเป็นทางการในปี 1995 และได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ การปฏิรูปทั้งหมดนี้ทำให้ลาวได้รับการยอมรับเข้าเป็นสมาชิกอาเซียนในปี 1997 (คลาร์, 2544 : 39) ดังนั้น การมีภาพความแตกต่างของมิติทางการเมืองที่อยู่คนละระบอบระหว่างไทยกับลาว ตลอดจนภาพของการแบ่งแยกจะทำให้เราเข้าใจเนื้อหาของเขตแดนหรือพรมแดนที่รัฐชาติได้กำหนดสร้างอย่างแน่นอนตายตัวบนแผนที่ที่ยิ่งขึ้นจริงหรือไม่ ซึ่งก็ยังคงประเด็นที่ถูกท้าทายและขัดแย้งกับมิติของพรมแดนทางวัฒนธรรมที่ต้องศึกษากันต่อไป

เมื่อพิจารณาจากบริเวณชายแดนที่ไม่ค่อยมีภาพของอำนาจรัฐเข้าไปจัดการและควบคุม โดยสร้างรูปแบบที่มีระบบระเบียบและกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากมาย เริ่มจากกรณีชุมชนเล็ก ๆ ริมสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งแม้ในยุคที่ลาวยังปกครองประเทศด้วยระบบเก่าหรือแบบสังคมนิยมที่มีได้เปิดกว้างและเปิดรับความสัมพันธ์กับประเทศไทยในทิศทางที่ตึงเครียด แต่ชาวบ้านสองฝั่งแม่น้ำโขงก็มีได้เหมือนต่างกันต่างอยู่ เพราะแม่น้ำโขงจะถูกสถาปนาให้กลายเป็นเส้นกั้นพรมแดนรัฐชาติของไทยกับลาว แต่ความสัมพันธ์ของผู้คนและวิถีชีวิตริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้นกลับมีได้หยุดนิ่งหรือถูกกักกันแบ่งแยกออกจากกันแต่อย่างใด ศิริพร ทองคุณรักษ์ (2551 : 94) กล่าวว่าความสัมพันธ์ข้ามเส้นแบ่งพรมแดนที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ทำให้แม่น้ำโขงเป็นเสมือนเส้นทางหลวงที่ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงใช้สัญจรไปมาหาสู่ มิใช่เป็นแนวพรมแดนที่กักกันผู้คนออกจากกันในความหมายพรมแดนของรัฐชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความหมายของพรมแดนที่รัฐสร้างขึ้นกับพรมแดนในความหมายของประชาชนที่ใช้ชีวิตอยู่บนเส้นพรมแดนระหว่างรัฐชาตินั้นมีความแตกต่างกัน

ศิริพร ยังได้ยกตัวอย่างกรณีการศึกษาชุมชนริมฝั่งโขง ซึ่งเล่าว่าเมื่อ 70 – 80 ปีมาแล้ว ที่ชาวบ้านนำค้ำขามไปบ้านป่าปากฝ้างลาวเพื่อบุกเบิกที่ทำกิน ด้วยเหตุที่ลาวมีที่ดินว่างมากมายเป็นช่องทางสำหรับชาวบ้านาค้ำที่ต้องการจับจองที่ดินเพื่อทำนาหาเลี้ยงชีพ และเมื่อพิจารณาจากบริบทของบ้านนาค้ำนับตั้งแต่อดีตมาแล้ว ก็จะพบว่าที่ดินในหมู่บ้านที่อุดมสมบูรณ์ได้ถูกจับจองล้อมรั้วแสดงความเป็นเจ้าของไปหมดแล้ว ความต้องการขยายที่ทำกินของครอบครัว

ที่ตั้งใหม่ ประกอบกับมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่กับผู้คนที่อีกฝากแม่น้ำโขง การข้ามน้ำโขง เพื่อจับจองทำมาหากินบนฝั่งลาวบ้านป่าปากจึงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในชุมชนชายแดนแห่งนี้ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เส้นพรมแดนแม่น้ำโขงที่ใช้แบ่งเขตแดนรัฐชาติระหว่างไทยกับลาวนี้ในทัศนะชีวิตประจำวันของผู้คนเสมือนมองไม่เห็น “เส้นกันแดน” นี้ที่จะกำหนดขอบเขตและแบ่งแยกผู้คนให้ออกจากกันได้ ทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ทั้งนี้เว้นแต่ในภาวะการที่ผิดปกติซึ่งมีช่วงเวลาสั้น ๆ หากเทียบสัดส่วนในรอบปีหนึ่ง ๆ ที่เส้นกันเขตแดนที่จะแสดงแสนยานุภาพให้มีภาพเงาของอำนาจอธิปไตยส่องสว่างเกิดขึ้นสู่สายตาผู้คนที่อาศัยอยู่สองริมฝั่งน้ำโขงนี้ ที่จะสะท้อนอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของรัฐชาติได้กำหนดสร้างขึ้นมา ซึ่งก็ได้เป็นอุปสรรคสำคัญแต่อย่างใด เพราะแม้จะมีสถานการณ์ไม่ปกติที่ทำให้ไม่สามารถไปมาหาสู่กันได้ แต่ผู้คนตัวเล็กตัวน้อยก็มีวิธีการต่อรองอย่างชาญฉลาด เพื่อมิให้เส้นพรมแดนรัฐชาติได้แสดงอำนาจได้เต็มที่นัก ทำให้พรมแดนในนิยามความหมายของรัฐชาติลดความขลังลง ในสภาวะการณ์ดังกล่าวเช่นนี้ Appadurai (1996 : 21) เรียกว่า “modernity at large” หรืออีกนัยหนึ่ง คือ รัฐชาติได้มาถึงทางตันแล้ว แม้ว่าจะยังไม่ล่มสลายก็ตาม อำนาจอธิปไตยของรัฐชาติถูกท้าทายอย่างมากจากปัญหาต่าง ๆ ที่มีลักษณะข้ามชาติ/ข้ามรัฐ ดังตัวอย่างของการอพยพเคลื่อนย้ายของคน และเงินทุนจำนวนมาก สภาวะเงินเฟ้อ หรือโรคระบาด เป็นต้น

ทั้งนี้หากเรามองพรมแดนแม่น้ำโขงในฐานะเป็นพื้นที่ทางสังคมอย่างหนึ่ง พื้นที่แห่งนี้มิได้ปรากฏเป็นชายแดนที่ชัดเจนจำแนกแยกแยะผู้คนฝั่งขวาให้แยกออกจากคนฝั่งซ้ายได้ มิใช่เส้นกันเขตแดนทางการเมืองที่มีศักยภาพที่ใช้เป็นเส้นแบ่งชีวิตและผู้คน รวมถึงสร้างภาวะความแปลกแยกแตกต่างได้ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการนำเสนอว่าอะไรคือสาเหตุของการมองภาวะไร้พรมแดนรัฐชาติในทัศนะคติของคนตัวเล็กตัวน้อยที่เป็นผู้มีชีวิตโลดแล่นอยู่บนผืนพรมแดนแห่งนี้ รวมทั้งปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้นกับผู้คนที่อาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนี้ เพื่อค้นหาคำตอบว่าผู้คนเหล่านั้นมีวิธีการช่วงชิงนิยามความหมาย และมียุทธวิธีในการต่อรองกับอำนาจอื่นอย่างไร ในสถานการณ์ความไม่ปกติที่รัฐชาติได้แสดงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเต็มไปด้วยอำนาจแห่งขอบเขตของอธิปไตย อันเป็นปัญหาหรือกับดักเชิงโครงสร้างที่ชาวบ้านคนตัวเล็กตัวน้อยนี้ต้องได้สัมผัสพบเจอ ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้เริ่มมองเห็นภาพที่กลางเลือนของเส้นพรมแดนที่รัฐชาติได้กำหนดสร้างขึ้นมา รวมถึงการทำทายนิยามความหมายในชุดความคิดแบบเดิม ๆ เกี่ยวกับชายแดนในยุคหลังสมัยใหม่

2.1 อุดมการณ์ชาตินิยมบนเส้นเขตแดนแม่น้ำโขง

ก่อนที่จะนำไปสู่การอ่านปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คนที่มิถิ่อาศัยอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำโขง เราควรมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับมิติของความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ทางการเมืองกับชายแดนแม่น้ำโขงด้วยการใช้เครื่องฉายภาพในมิติมุมมองแนวคิดเรื่องชาตินิยม ที่จะนำพาไปสู่การอธิบายอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) ว่าเป็นระบบการปกครองที่ปฏิบัติการร่วมกันระหว่างชาตินิยมและอุดมการณ์ความทันสมัย ที่ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ใหม่ คือ รูปแบบใหม่ของการเคลื่อนไหวและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาคประชาชนในโลกยุคโลกาภิวัตน์ หรือการเมืองแบบหลังสมัยใหม่ ทั้งนี้การเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นนี้มิใช่การล้มหรือยึดอำนาจรัฐ แต่เป็นการท้าทายในเชิงวาทกรรมและระบบคิด ที่ทำให้ความคิดเดิม ๆ อย่างชนชั้นหรืออำนาจอธิปไตยของรัฐไม่อาจเข้าใจขบวนการประชาชนแบบใหม่นี้ได้ (ไชยรัตน์, 2549 : (15)) อาทิ การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้คนบนพรหมแดนแม่น้ำโขงที่มีวิถีคิดเกี่ยวกับการมองเห็นที่อาณาเขตซึ่งมีความแตกต่างไปจากทัศนะของรัฐชาติ ดังนั้น สภาวการณ์ไร้พรหมแดนในสังคมปัจจุบัน จึงเป็นประเด็นที่มุ่งไปสู่การเปลี่ยนผ่านของโครงสร้างทางความคิดว่าด้วยพรหมแดนแม่น้ำโขงในบริบทของวาทกรรมแห่งรัฐที่อำนาจนั้นได้ลดบทบาทลง

อุดมการณ์ชาตินิยมนอกจากจะส่งผลและมีอำนาจให้เส้นแบ่งพรหมแดนไทยกับลาวมีความเด่นชัดมากยิ่งขึ้น อุดมการณ์ดังกล่าวนี้ยังมีนัยยะที่ซ่อนแฝงถึงการผลิตซ้ำและส่งผ่านข้อเท็จจริงบางประการเพื่อสร้าง “รอยปริแตก” ให้เกิดการแบ่งแยกเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ผู้คนสองฝั่งน้ำซึ่งเคยมีความผูกพันเชื่อมโยงเป็นเหมือนกลุ่มชนเดียวกัน อุดมการณ์ชาตินิยมสร้างภาพมายาคติต่อพื้นที่พรหมแดนแม่น้ำโขง ตลอดจนสร้างพลังทางจิตและความรู้สึกให้กับประชาชนนั้นมิต่อตนเองและต่อชาติในทั้งสองรัฐ ผลที่ตามมา นั่นก็คือ แม่น้ำโขงถูกพิพากษาให้กลายเป็นเส้นเขตแดนแบ่งแยกผู้คนและพื้นที่ให้เป็นรัฐชาติไทยกับลาว เนื่องจากแม่น้ำโขงนั้นได้ถูกตอกตรึงไว้ในกรอบแนวคิดเรื่องชาตินิยมที่อิทธิพลอำนาจรัฐได้สร้างแปลงขึ้นไว้ แกรนท์ อีแวนท์ (2549: 77) กล่าวว่าเมื่อฝรั่งเศสเข้ามายึดครองลาว ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตแดนที่ฝรั่งเศสวาดแผนที่ขึ้น (ว่าเป็นประเทศลาว) ยังไม่มีใครรู้จักความเป็นรัฐชาติ แม้แต่สำหรับฝรั่งเศสเองในเวลานั้น ประเทศลาวก็คือสิ่งที่อยู่บนแผนที่มากกว่าประเทศที่มีสังคมหรือประวัติศาสตร์ของตนเองที่มีอยู่จริง แต่เป็นฝรั่งเศสนั่นแหละที่นำความคิดรัฐชาติสมัยปัจจุบันมาสู่คนลาว และแนวคิดนี้ได้เจริญเติบโตในหมู่ประชาชนลาวอีก 50 ปีต่อมา

ด้วยเหตุนี้คำว่า “คนไทย vs คนลาว” จึงเป็นผลผลิตของวาทกรรมที่รัฐชาติสมัยใหม่ใช้สร้างความเป็นอื่น (the others) ขึ้นมา เพื่อติดป้ายอย่างตายตัวให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานและใช้ทรัพยากรอยู่ในบริเวณที่ลุ่มแม่น้ำโขง การประทับตราให้เกิดความเป็นคนชาติไทยหรือคนชาติลาวนี้เกิดจากการหยิบยกเอาแบบแผนพฤติกรรมทางวัฒนธรรมบางอย่าง ซึ่งเป็นปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของกลุ่มชนเหล่านี้มากำหนดกฎเกณฑ์ และจัดจำแนกสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้น อันได้แก่ ผู้คนอยู่ฝั่งตะวันออกหรือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นชนชาติลาว ขณะที่ผู้คนที่อยู่ฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเป็นชนชาติไทย คนลาวเรียกแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำของ” แต่คนฝั่งไทยจะเรียกแม่น้ำสายเดียวกันว่า “แม่น้ำโขง” เป็นต้น ทั้งที่ก่อนการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ กลุ่มชาติพันธุ์ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงถูกมองว่าเป็นกลุ่มชนเดียวกัน หรือไม่เคยถูกมองว่าเป็นคนอื่น เช่นนี้ปัญหาความเป็นคนไทยกับความเป็นคนลาวจึงเกิดจากผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติสมัยใหม่และประชาชนในเขตชายขอบ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องชายแดน มากกว่าจะเกิดจากการมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

ปัญหาการแบ่งแยกและสร้างความแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่างผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงในเชิงวาทกรรมของรัฐไทยกับรัฐลาว ที่ก่อเกิดขึ้นมาด้วยการอุปถัมภ์ค้ำจุนผ่านอุดมการณ์ทางการเมืองว่าด้วยชาตินิยมที่ฉายแสงเคลือบแฝงอยู่บนเส้นพรมแดนนี้ อันเป็นเสมือนหนึ่งของการสร้างพื้นที่แห่งความรุนแรงเพื่อจำกัดและกำหนดภาพชีวิตของผู้คนที่มิถือน้ำอาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงด้วยอำนาจรัฐ แม้ว่ามโนทัศน์เรื่องรัฐไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงแค่การอธิบายภาพของการแบ่งแยกพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ให้เกิดความแน่นอนและชัดเจนเท่านั้น Max Weber (1958 : 78,82) นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับรัฐในมุมมองสมัยใหม่ว่าเป็นองค์กรที่จำเป็น โดยทำหน้าที่บริหารการครองความเป็นใหญ่ (domination) อีกทั้งรัฐยังเป็นองค์กรของมนุษย์ที่อ้างการผูกขาดความชอบธรรมในการใช้กำลังทางกายภาพภายในเขตแดนที่กำหนด การอธิบายมโนทัศน์ว่าด้วยรัฐดังกล่าวแสดงให้เห็นอุดมการณ์ชาตินิยมที่แฝงไว้ด้วยมายาคติที่มีต่อผู้คน/มนุษย์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการนำเสนอภาพปรากฏการณ์ที่เกิดจากการกำหนดสร้างคัมภีร์ทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรม และสร้างพลังอำนาจให้เกิดขึ้นกับรัฐชาติด้วยการควบคุม กำกับ กำหนดกฎเกณฑ์ชีวิตผู้คน ซึ่งมีได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะในพื้นที่พรมแดนที่เป็นอาณาเขตทางการเมือง แต่ยังคงครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตประจำวันในชุมชนสังคมของกลุ่มชนตัวเล็กตัวน้อยนี้ด้วยเช่นกัน

หากย้อนกลับมาพิจารณาถึงการก่อเกิดของเรื่องชาตินิยมที่มาพร้อมกับคำว่า “เส้นเขตแดน” ของรัฐชาติจะพบว่า แนวความคิดนี้มิได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ พร้อมกับการเกิดขึ้นของระบบการเมือง หากแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหรือเป็นที่รู้จักกันมาเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งสามารถนับย้อนกลับไปได้เมื่อต้นศตวรรษที่ 19 นี้เอง (ธงชัย, 1994 อ้างถึงใน วันดี, 2545: 7) ส่วนแนวคิดที่ว่าด้วย “รัฐและชาติไทย” สมัยใหม่ ก็ก่อรูปและพัฒนามาในช่วงเวลาของรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อบรรดาประเทศรัฐชาติสมัยใหม่ในยุโรปที่ทรงพลังที่พากันเคลื่อนพลเข้ามาสร้างฐานสำหรับการค้า และอุตสาหกรรมในภูมิภาคเอเชียและอุษาคเนย์ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 มา สยามเริ่มเรียนรู้ถึงบุคลิกแบบใหม่ที่ไม่เหมือนเดิมของชาวยุโรป และสิ่งที่สำคัญกว่านั้น คือ เบื้องหลังพ่อค้านักการทูตยุโรป ก็คืออำนาจรัฐสมัยใหม่ที่มีอำนาจภาพ แนวคิดที่ว่าด้วยประเทศและสังคมของตะวันตกก็เริ่มเปลี่ยนไป มีการให้ความสำคัญมากขึ้นแก่รัฐชาติใหม่ที่เน้นพรมแดนและการทำสนธิสัญญา กล่าวคือรัฐชาติเหล่านั้นทำตัวเหมือนกับนิติบุคคล จนทำให้ผู้นำชั้นสูงในราชสำนักเริ่มให้ความสนใจและค่อย ๆ ตระหนักถึงความจริงอันใหม่ที่กำลังก่อรูปขึ้น ดังเห็นได้จากปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวของผู้นำสยามสมัยรัชกาลที่ 4 ในหลายด้าน ทั้งทางการเมืองและการศึกษา การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสยามเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะทางการเมืองการปกครองนั้น ได้รับแรงบีบบังคับจากลัทธิอาณานิคมตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสในภาคเหนือ อีสานและตะวันออก และอังกฤษในภาคใต้ นำไปสู่นโยบายในการปฏิรูปการปกครองสยาม และการรวมศูนย์การปกครองหรือจัดระบบการปกครองและความสัมพันธ์กับบรรดาหัวเมืองและประเทศราชเสียใหม่ (ธเนศ, 2550: 7) แม่น้ำโขงจึงถูกสร้างให้กลายเป็นเส้นกั้นเขตแดนแบ่งแยกไทยกับลาวออกจากกัน โดยอ้างว่าพลเมืองที่อยู่ฝั่งตะวันออก (ฝั่งซ้าย) เป็นชน

ชาติลาว ขณะที่พลเมืองที่มีถิ่นอาศัยอยู่ฝั่งตะวันตก (ฝั่งขวา) เป็นชนชาติไทย ทำให้ผู้คนที่มิถิ่นอาศัยอยู่สองฝั่งน้ำนี้ถูก “ตีตรา” ด้วยความเป็นพลเมืองหรือชนชาติที่ต่างกัน

นอกจากสภาพทางภูมิศาสตร์ฝั่งซ้าย-ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงนั้นจะถูกกำหนดใช้เพื่อสร้างการแบ่งแยกความเป็นพลเมืองให้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลที่ต่างกันแล้ว อันถือเป็นแนวความคิดที่ถูกนำมาใช้ตั้งแต่วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (พ.ศ. 2436) ซึ่งเป็นระยะเวลา 100 กว่าปีมาแล้ว แต่หลายครั้งข้อมูลในสื่อสมัยใหม่ ดังกรณีข่าวในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ก็ยังตอกย้ำและช่วยยืนยันบุคลิกของแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็น “เส้นเขตแดน” ไว้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏคำสัมภาษณ์ของนายจิระวัตร กุลละวณิชย์ ประธานคณะกรรมการ (กมธ.) การปกครองวุฒิสภา ซึ่งได้ถูกตีพิมพ์ไว้ในหนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์ (8 กรกฎาคม 2552 : A6) มีข้อความหลายตอนที่บ่งชี้ถึงการมองแม่น้ำโขงในฐานะเป็นแนวเขตแดนที่ใช้รักษาอำนาจอธิปไตยของชาติไทยไว้ว่า

“ปัจจุบันไทยได้เสียดินแดนจากการเปลี่ยนของกระแสน้ำของแม่น้ำขนาดใหญ่ที่เป็นแนวกันเขตแดนระหว่างประเทศทั้ง 7 สาย... เฉพาะชายแดนไทย-ลาว ฝั่งตลิ่งไทย ถูกกัดเซาะแล้วกว่า 300 กิโลเมตร ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนไปประมาณ 4.44 แสนตารางเมตร หรือประมาณ 280 ไร่ต่อปี มีพื้นที่ที่ถูกกัดเซาะซึ่งหากปล่อยปัญหาไว้จะทำให้แนวเขตแดนต่าง ๆ ที่ไทยเคยยึดถือจากการทำสนธิสัญญาต่าง ๆ ในอดีตได้รับผลกระทบตามมาเป็นลูกโซ่...รายงานชิ้นนี้ นายจิระวัตร กุลละวณิชย์ ประธาน กมธ. การปกครองวุฒิสภา กล่าวด้วยว่า ปัญหาการสูญเสียดินแดนตามแนวแม่น้ำ ที่เป็นแนวเขตแดนระหว่างไทยเป็นปัญหาเร่งด่วนที่กระทบต่อ “อธิปไตย” ของประเทศ ประชาชนไม่สามารถที่จะปกป้องไว้ได้ทั้งหมด การแก้ไขปัญหาก็เป็นภาระและหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องป้องกันผืนแผ่นดินนี้ เพื่อปฏิบัติตามพระราชปณิธานขององค์พระปฐมมหากษัตริย์ว่า “จะป้องกันขอบเขตขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี ...นอกเหนือจากนี้ในรัฐธรรมนูญ 2550 อีกหลายมาตรา โดยเฉพาะเรื่องแนวนโยบายด้านความมั่นคงของรัฐ มีเนื้อความกล่าวว่า “รัฐต้องพิทักษ์รักษาไว้ซึ่ง...บูรณภาพแห่งเขตอำนาจรัฐ”

จากเนื้อความข้างต้นนี้จะพบว่า แม่น้ำโขงยังคงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจอรัฐให้เป็นเส้นเขตแดนที่มีความสำคัญและหน้าที่ในฐานะเป็นพรมแดนที่จะต้องพิทักษ์รักษาไว้ ซึ่งสัมพันธ์โดยตรงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กับอำนาจอธิปไตยของไทย เนื่องจากรัฐมองว่าประชาชนคนธรรมดาไม่มีศักยภาพความสามารถที่จะพิทักษ์รักษาเอาไว้ได้ มีเพียงรัฐเท่านั้นที่ตระหนักและสามารถดำเนินตามนโยบายความมั่นคงของชาติได้ การเร่งดำเนินการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งริมแม่น้ำตามแนวชายแดนระหว่างประเทศดังกล่าว จึงถูกอ้างว่าเป็นไปเพื่อป้องกันการสูญเสียดินแดนและรักษาอำนาจอธิปไตยของชาติเอาไว้ ด้วยเหตุนี้แม่น้ำโขงแม้ในยุคที่เรียกขานกันในนาม “โลกยุคโลกาภิวัตน์” ความหมายของแม่น้ำโขงในสายตาของรัฐก็ยังมีสาระสำคัญเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจอรัฐที่สามารถควบคุมพรมแดน ผ่านการละเลยเพิกเฉยและไม่ใส่ใจรูปแบบความสัมพันธ์ของกลุ่มชนที่เป็นคนตัวเล็กตัวน้อยในชุมชน

ริมฝั่งแม่น้ำโขง และคงแข็งนียบความหมายของพรมแดนแม่น้ำโขงผ่านวาทกรรมรัฐชาติให้คงรูปสืบต่อไป

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเทียบเคียงกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ก็ปรากฏการกำหนดสร้างความชัดเจน แน่นนอน และตายตัวต่อนิยามความหมายของคำว่า พรมแดนซึ่งหมายรวมถึงแม่น้ำโขงนี้ด้วยเช่นกัน ดังกรณีเนื้อความในหมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ 2 แนวนโยบายด้านความมั่นคงของรัฐ มาตรา 77 รัฐต้องพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ เอกราช อธิปไตย และบูรณภาพแห่งเขตอำนาจรัฐ และต้องจัดให้มีกำลังทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ และเทคโนโลยีที่ทันสมัยจำเป็น และเพียงพอ เพื่อพิทักษ์รักษา เอกราช อธิปไตย ความมั่นคงของรัฐ สถาบันพระมหากษัตริย์ ผลประโยชน์แห่งชาติ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และเพื่อการพัฒนาประเทศ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, 2551 : 61-62) อนึ่ง นโยบายความมั่นคงของรัฐบาลปัจจุบัน ในข้อ 7.2 ก็มีการกล่าวถึงบูรณภาพแห่งเขตอำนาจรัฐและผลประโยชน์ของชาติเช่นกัน (ชนิกานต์, 2552 : A6) ลักษณะเช่นนี้ แสดงว่ารัฐมองเรื่องเส้นเขตแดนเป็นสิ่งที่จะต้องพิทักษ์รักษาไว้ด้วยอำนาจแห่งรัฐ เพราะเส้นเขตแดนนี้ถูกหมายรวมอยู่ในเขตของอำนาจแห่งอธิปไตยของไทยเช่นกัน เพราะฉะนั้น การกล่าวถึงอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านอำนาจรัฐที่ผลิตสร้างภวมายาคติเกี่ยวกับพรมแดนแม่น้ำโขง จึงจำเป็นต้องเข้าใจบริบทสังคมวัฒนธรรมของผู้คนที่มีถิ่นฐานอยู่ ณ ที่แห่งนี้ นั่นก็คือ ทั้งสังคมไทยและลาว ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอพัฒนาการของอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองของไทยกับลาว ตั้งแต่มีการนำเสนอให้เห็นว่าแนวนโยบายที่แตกต่างกันอย่างสุดขั้ว จนกระทั่งค่อย ๆ ถูกเปลี่ยนแปลงแล้วเชื่อมโยงร่วมกันได้

2.2 อุดมการณ์ของการเมืองระบอบสังคมนิยมในลาว

จุดเริ่มต้นของการปกครองการเมืองในระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในลาวนี้เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนโฉมหน้าทางการเมืองหลังเหตุการณ์สงครามอินโดจีนแล้วได้รับเอกราช ทั้งนี้การต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติในครั้งนั้นก็มียุทธศาสตร์เป็นผู้นำด้วย ซึ่ง ดี.จี.ฮอลล์ (2549) ได้กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร (A History of South-East Asia) ว่าหลังจากที่ลาวได้ถูกรวมเข้าแล้วมีข้อตกลงใช้ชื่อว่า ประเทศลาว (27 สิงหาคม ค.ศ.1947) ซึ่งต่อมามีฝ่ายประเทศลาวที่นิยมคอมมิวนิสต์ก็ได้ปฏิเสธไม่ยอมรับอำนาจของรัฐบาลลาว ขบวนการนี้ต้องการให้ประเทศดำเนินนโยบายไปในแนวเดียวกับประเทศเพื่อนบ้านคือจีนคอมมิวนิสต์และเวียดนามเหนือ การเมืองฝ่ายนี้รู้จักกันในนาม “แนวลัทธิสามัคคี (พรรครักชาติแห่งลาว) มีผู้นำคือเจ้าสุภานุวงศ์ ผู้ได้รับการยอมรับลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน จากเหตุการณ์ในครั้งนี้จึงนำไปสู่ความคิดที่ว่าไทยกับลาวมีลัทธิการเมืองการปกครองแตกต่างกันอย่างสุดขั้ว คือไทยเป็นประเทศเสรีนิยม ในขณะที่ลาวถูกมองว่าเป็นประเทศสังคมนิยม แม้ลาวจะมีถ้อยแถลงของนโยบายผ่านผู้นำประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2502 ว่าประเทศลาวนี้อยู่ในกลุ่มประเทศโลกเสรี (บุญช่วย, 2547: 309) แล้วก็ตาม

ย้อนกลับไปยุคกำเนิดแนวคิดการเมืองแบบสังคมนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลในการปกครองของลาวพบว่า ลาวได้รับเอกราชและอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ.1953 ในฐานะราชอาณาจักรลาวที่ปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ในปี ค.ศ.1975 ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ยึดกรุงพนมเปญได้เป็นแห่งแรก ตามมาด้วยไซ่ง่อน ซึ่งเป็นลางบอกเหตุถึงสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในเวียงจันทน์ ทำให้เหล่ารัฐมนตรีกับนายทหารฝ่ายเชื้อพระวงศ์จำนวนมากเดินทางข้ามแม่น้ำโขงมายังฝั่งไทย แล้วมีการยึดอำนาจจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ต่อมาสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็ได้รับการสถาปนาขึ้นในวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ.1975 ในช่วงห้าปีต่อมอลาวได้นำนโยบายเศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์มาใช้อย่างเข้มงวด ทั้งการควบคุมพุทธศาสนา การตัดสัมพันธ์กับไทย และการใช้ความรุนแรงเข้าปราบปรามชนกลุ่มน้อย ผู้ที่ปฏิเสธไม่ยอมวางอาวุธและไม่ยอมรับอำนาจของทางการ ราษฎรหลายหมื่นคนถูกจับกุมและส่งตัวไป “รับการอบรม” ยังค่ายสัมมนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (คลาร์, 2544 : 38-39) ด้วยเหตุนี้ ภาพเสนออุดมการณ์ทางการเมืองของลาวที่เด่นชัดในสายตาของไทย นั่นคือ ลัทธิคอมมิวนิสต์ การปกครองประเทศแบบสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ของลาวในยุคนี้ ถือเป็น การตอกย้ำให้ความสัมพันธ์ของประเทศไทยกับลาวดูเห็นห่างแตกต่างมากยิ่งขึ้นในมิติทางการเมือง

ภาพของการปกครองระบอบสังคมนิยมที่คนลาวเรียกว่า “ระบอบเก่า” นี้จึงถูกมองว่าเป็นปัญหาต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ รัฐมีอำนาจเด็ดขาดและสามารถควบคุมหรือสั่งการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้ แม้ประชาชนจะไม่นิยมหรือก่อให้เกิดความเดือนร้อนก็ตาม ประชาชนไม่สามารถทำมาหากินได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากจะต้องนำผลผลิตต่าง ๆ ที่ได้จากการทำงานไม่ว่าจะเป็นการค้าขาย การเกษตรกรรม ก็ล้วนต้องนำเข้าสู่ส่วนกลางที่เป็นของรัฐทั้งสิ้น ด้วยรัฐเป็นผู้ควบคุมและออกแบบการดำเนินการ แต่เรี่ยวแรงประชาชนทั่วไปเป็นผู้ถูกใช้กำลังแรงงาน ซึ่งการปกครองในระบอบเก่านี้ทำให้ประเทศลาวมีการพัฒนาที่ล่าช้ามากหากเทียบกับนานาประเทศ ทศนะดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยมุ่งเปิดประเทศสู่โลกเสรีนิยมมากขึ้น (ท้าวไชยะสาน, สัมภาษณ์, ตุลาคม 2551) จนนำไปสู่การเปิดการค้าเสรีและเกิดการบูรณาการความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศต่าง ๆ ทั้งในระดับโลกและในระดับภูมิภาคขึ้น อาทิเช่น อาเซียน (Asean) อียู (EU) และอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง (GMS) เป็นต้น

โครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจภายใต้การดำเนินงานของโครงการดังกล่าวถือเป็นตัวบีบคั้นและผลักดันให้ประเทศคอมมิวนิสต์อย่างกรณีของรัฐบาลลาว สามารถทะลายพรมแดนทั้งทางด้านการเมือง คือ รัฐบาลได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นรัฐชาติ (nation state) ที่แต่เดิมได้คำนึงถึงในแง่ของความเป็นชาติในมิติทางด้านความมั่นคง เสถียรภาพ มิติการพัฒนาการมีส่วนร่วม และการมีอำนาจในการควบคุมชี้้นำทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลักสู่การเป็นรัฐตลาด (market state) ที่มีบทบาทในการทำให้ประเทศมีขีดความสามารถทางการแข่งขันสูงยิ่งขึ้นเท่าที่จะทำได้ในแต่ละกิจกรรม ในแง่เศรษฐกิจรัฐบาลลาวได้ดำเนินการปฏิรูประบบเศรษฐกิจจากระบบสังคมนิยมสู่ระบบทุนนิยมแบบเศรษฐกิจตลาด (market economy) ภายใต้การดำเนินการตาม

นโยบายจินตนาการใหม่ อันมีหลักการสำคัญคือการผ่อนคลายการควบคุมจากส่วนกลาง และใช้กลไกตลาดในการพัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งได้ดำเนินการนับตั้งแต่ปี ค.ศ.1986 เป็นต้นมา (พิทยา, 2549 :45-46) จากแนวคิดนี้จึงยืนยันให้เห็นว่าสภาพการณ์ทางการเมืองของรัฐลาวในปัจจุบันนั้นมีการปรับเปลี่ยนโฉมหน้าไปจากอดีตมาก โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับรัฐไทย ในด้านความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

ในท่ามกลางบริบททางสังคมยุคหลังสมัยใหม่และกระแสทุนนิยม ลัทธิทางการเมืองแบบเสรีนิยมได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี และเป็นเครื่องย่อยสลายระบบการเมืองการปกครองต่างชั่ว ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากกระแสสังคมในยุคของโลกาภิวัตน์ เพื่อกระชับความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจที่เน้นระบบการค้าข้ามชาติ ซึ่งมองผลประโยชน์ร่วมกันในแง่ทุนเชิงธุรกิจ และผลประโยชน์ที่สามารถสร้างความมั่งคั่งได้ แต่อย่างไรก็ตามวิถีการพัฒนาที่มุ่งเน้นดังกล่าวที่มีนัยยะแฝงเร้นอยู่ภายในที่มีภาพของความไม่สมดุลเกิดขึ้นเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากผู้คนประชาชนส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ยังดำรงชีวิตอยู่อย่างดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด และยังคงมีการควบคุมเกี่ยวกับสิทธิและสังคมวัฒนธรรมของผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำให้มีความเลื่อมล้ำและความไม่เสมอภาคกัน ดูเหมือนสินค้าจะเป็นตัวแปรที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจจะสามารถข้ามผ่านพรมแดนที่กำกับไปมาได้อย่างสะดวกและเป็นจุดที่รัฐทั้งสองฝ่ายให้ความสำคัญ แต่กลับมีน้ำหนักเพียงน้อยนิดต่อการให้อิสระเสรีกับผู้คนตัวเล็กตัวน้อยที่มีถิ่นอาศัยอยู่บนพื้นที่แห่งนี้ ดังกรณีหากมีการข้ามแดนอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมายของรัฐ ผู้คนเหล่านี้ก็ต้องถูกแบกภาระเป็น “คนนอกกฎหมาย” ซึ่งจะต้องเผชิญหน้ากับการถูกเอาเปรียบและขูดรีดมากยิ่งขึ้น ในทำนองเดียวกับผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่ได้ถูกนำข้ามแดนบริเวณที่รัฐกำหนดไว้ ก็ถือเป็น “สินค้าผิดกฎหมาย” ด้วยเหตุนี้การดำเนินงานของรัฐบางอย่างจึงสะท้อนการใช้อำนาจครอบงำที่มีต่อผู้คนประชาชนส่วนใหญ่ และสร้างภาพผู้คนที่มีความ “เส้นน้ำโขง” กันกลางใจกลายเป็นขั้วตรงข้ามระหว่างภาพด้านบวกอันประกอบไปด้วยความเจริญและการพัฒนาด้วยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมที่ถูกขับเคลื่อนด้วยภาพด้านลบของประเทศที่ด้อยพัฒนา ซึ่งนับว่าเป็นความพยายามในการสร้างความแตกต่างอย่างสิ้นนัยยะจงจำประชากรที่มีถิ่นอาศัยอยู่บน “ฝั่งซ้าย” ของแม่น้ำโขงไว้ในพื้นที่หนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ฐานะเป็นศรีหรือขายตามที่ได้ตั้งใจไว้ในพื้นที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจ

2.3 ระบบเสรีนิยมกับการนำเสนอภาพทวิลักษณ์ของเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงในวาทกรรมรัฐ

แนวคิดเรื่องพรมแดนจากมุมมองของชีวิตประจำวันที่ถูกวิจัยได้กล่าวถึงไว้ในบทที่ 1 เป็นการให้ความหมายและการตีความโดยผู้ที่อาศัยและใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่เหล่านั้นเป็นศูนย์กลาง พรมแดนในแง่ผู้จึงเป็นคนละชุดความคิดกับสิ่งที่รัฐใช้เพื่อกำหนดขอบเขตของความเป็นชาติ และอำนาจอธิปไตยที่มีเส้นแบ่งขอบเขตและบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน เพราะพรมแดนได้กลายเป็นพื้นที่ที่ทะลุผ่านได้ ทั้งนี้อาจถูกขยับ ถูกลบ หรือถูกขีดใหม่ได้เสมอ ๆ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในแต่ละสถานที่และเวลา ความคิดดังกล่าวนี้จึงสอดคล้องกับเรื่อง “สภาวะไร้พรมแดน” ที่เรียกว่า “transnationalism” ที่พ้นไปจากมุมมองแบบทวิลักษณ์ ในกรณีของไทยกับลาวที่มีภาพ

ของแม่น้ำโขงก็เป็นประเด็นที่มองให้พ้นไปจากภาพที่ว่าคนลาว – คนไทย, เสรีนิยม – สังคมนิยม, ผังชาย – ผังขวา ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ไม่มีแก่นสารหรือสาระใดเลยที่จะนำมาพิจารณา ภาวะไร้พรมแดนดังกล่าวถือเป็นปรากฏการณ์ที่ปกติของโลกสมัยใหม่ ดังนั้นเหตุผลดังกล่าวนี้จึงไม่มีการขีดเส้นพรมแดนด้วยแม่น้ำโขงเพื่อการสร้างภาพคู่ตรงข้าม (binary opposition) ระหว่างความเป็นไทยกับความเป็นลาว หรือใช้เป็นแนวเส้นเขตแดนแบ่งแยกประเทศไทยกับรัฐลาวออกจากกัน เพราะขณะนี้พรมแดนแม่น้ำโขงนั้นได้ก้าวพ้นไปจากความเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างไทยกับลาวแล้ว

ทัศนะอันเป็นสาระในเชิงการเมืองที่ยืนยันว่า แม่น้ำโขงมีหน้าที่เป็นเส้นเขตแดนแบ่งแยกชีวิตและผู้คนที่อยู่คนละฝั่งน้ำออกจากกัน ด้วยการบดบังอำพรางความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์และสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาของสนธิสัญญาว่าด้วยเขตแดนระหว่างไทยกับลาวนี้ออกเป็น 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก เนื้อหาที่อธิบายให้เห็นภาพของแม่น้ำโขงและความเป็นคนเชื้อชาติไทยกับลาวผ่านตรรกะของธรรมชาติ คือ การใช้เส้นแบ่งโดยอาศัยมิติของเส้นร่องแม่น้ำเพื่อกำหนดพื้นที่ในการแบ่งอาณาเขตของประเทศไทยกับรัฐลาว

ประเด็นที่สอง เนื้อหาที่อธิบายให้เห็นภาพความแตกต่างระหว่างคนไทยกับคนลาวโดยมีภาพของแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นกลาง ซึ่งเป็นสิ่งสร้างที่ตกทอดมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรมอญตะวันตก ซึ่งถูกพัฒนาเป็นความคิดที่ใช้กำหนดพื้นที่และขอบเขตแดนของประเทศไทยกับรัฐลาว และใช้ความเป็นผังซ้ายและผังขวาของแม่น้ำโขงสร้างความแตกต่างทางเชื้อชาติให้เกิดขึ้นกับผู้คนประชาชนที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งน้ำนี้ด้วยเช่นกัน

2.3.1 ภาพแม่น้ำโขงในฐานะเส้นแบ่งเขตแดนรัฐชาติ

“ผังซ้ายปากตะวันออกของแม่น้ำโขงเป็นสหภาพฝรั่งเศส” นับเป็นการแบ่งแยกและสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นหลังจากที่หนังสือสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสได้ถูกลงนามตั้งแต่วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 (ร.ศ.112) ดังเนื้อความในข้อที่ 1 ว่า

“ข้อ 1 คอเวอนแมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย”

(อ้างถึงใน ทวีเกียรติ, 2540 : 165-166)

เนื้อความข้างต้นสั้นย่นย่อ 2 ประการ คือ สยาม (ไทย) กับลาวเคยเป็นรัฐหรือมีการจัดการเมืองการปกครองร่วมกัน การอธิบายว่าฝรั่งเศสใช้อำนาจเพื่อทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างรัฐสองรัฐ แม้ว่าผู้คนที่มิถิ่อาศัยในบริเวณนี้จะไม่เคยมองเห็นแม่น้ำโขงที่มีบทบาทหน้าที่เป็นเส้นแบ่งแยกผู้คนเลยก็ตาม และนัยยะที่สอง คือ ประชากรและดินแดนฝั่งขวามีได้้อยู่ในการคุ้มครองดูแลของฝรั่งเศส ซึ่งสื่อถึงการอธิบายการจำแนก แยกแยะ และจำกัดสร้าง ความแตกต่างให้เกิดขึ้นกับผู้คนและดินแดนดังกล่าวนี้

จากลักษณะข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าเส้นเขตแดนเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 19 ภายใต้การเข้ามาของระบบการปกครองแบบจักรวรรดิที่คุกคามอย่างเข้มข้น โดยผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ของสิ่งที่เรียกขานกันว่า “แผนที่” อันเป็นเครื่องกำหนดอาณาเขตอำนาจทางการเมือง เพื่อลดข้อขัดแย้งและการปะทะกัน ธงชัย วินิจจะกุล (2551 : 86) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับกำเนิดของเส้นเขตแดนในสังคมไทยที่เป็นผลผลิตของความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ว่า

“นักประวัติศาสตร์รู้กันมานานแล้วว่าสยามสมัยก่อนไม่มีเส้นเขตแดนชัดเจนรอบประเทศอย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน นี้ไม่ใช่ข้อสรุปหรือข้อเสนอแปลกใหม่ของ Siam Mapped แต่เป็นจุดเริ่มต้น มักเข้าใจกันผิด ๆ ว่าเส้นเขตแดนไม่ชัดเจนเพราะขาดความรู้ขาดเทคโนโลยี สยามใหญ่โตขนาดไหน จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยสักนิด ประเด็นนี้จึงไม่สำคัญเท่าไรนัก Siam Mapped เห็นว่าเป็นปัญหาสำคัญมากทางประวัติศาสตร์ เพราะไม่ใช่แค่เรื่องของการขาดแคลนเทคโนโลยี ถ้าไม่มีเส้นเขตแดนแบบสมัยใหม่ ย่อมไม่มีประเทศสยามที่เรารักหวงแหนในปัจจุบัน แต่ถ้าไม่มีแผนที่สมัยใหม่ ย่อมไม่มีเส้นเขตแดนแบบสมัยใหม่ แต่แผนที่สมัยใหม่เป็นผลผลิตของความรู้ภูมิศาสตร์ที่เพิ่งเกิดขึ้นในโลกหลังคริสต์ศตวรรษที่ 16 และเพ็ญกลายเป็นฐานของระเบียบภูมิศาสตร์การเมืองในศตวรรษที่ 19 นี้เอง...ความคิดเรื่องอำนาจขององค์อธิปัตย์ของสยามสมัยก่อนก็ต่างกับสมัยใหม่ลิบลับ เพราะไม่ใช่อธิปไตยเหนือดินแดน ความคิดเรื่องดินแดนสมัยก่อนก็ต่างกับสมัยใหม่ ดังเช่น ไม่มีการหวงแหนดินแดนทุกตารางนิ้ว กษัตริย์โบราณยกให้แลกเปลี่ยนกันไปมาบ่อย ๆ ชาติสมัยใหม่ถือดินแดนของประเทศเป็นเรื่องคอขาดบาดตาย หวงแหนทุกตารางนิ้ว รัฐสนใจจัดการชายแดนทุกแห่งเพราะอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเป็นเอกภาพตลอดทั้งแผ่นดิน แคมยังเป็นเจ้าของเด็ดขาดแต่ผู้เดียว ไม่มีทางข้าซ้อนแบ่งปันกับใคร”

พลังอำนาจของแผนที่ที่สร้างเส้นเขตแดนให้มีความชัดเจนและแน่นอนจากจุดยืนของวิธีคิดในแบบตะวันตกดังกล่าว ทำให้มีการถูกนำเอาไปใช้และผลิตสร้างมุมมองในเชิงการแบ่งแยกและสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นกับผู้คนและดินแดนริมแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง อาทิเช่น คนไทยจะออกเสียงเรียกแม่น้ำสายใหญ่นี้ว่า “แม่น้ำโขง” ขณะที่คนลาวจะเรียกว่า “แม่น้ำของ”, คนไทยเรียกกษัตริย์ของตนว่า “พระเจ้าแผ่นดิน” แต่คนลาวเรียกว่า “เจ้ามหาชีวิต” หรือจากเดิมไทยลาวเคยเป็นบ้าน “พี่น้อง” กัน แต่ต่อมามีคำว่า “บ้านพี่เมืองน้อง” ซึ่งก่อให้เกิดข้อวิวาทะในเชิงที่ว่าใครเป็นพี่ใครเป็นน้อง เพราะมีนัยยะของการแบ่งลำดับชั้นที่แสดงสถานะภาพของผู้อาวุโสกว่าแฝงอยู่ด้วยเช่นกัน ความเข้าใจต่อการแบ่งแยกสร้างความเป็นอื่น (the other) ให้เกิดขึ้นกับคนอีกฝั่งแม่น้ำหนึ่งโดยถือเป็นเป็นคนอื่น มีปรากฏหลักฐานชัดเจนมาตั้งแต่หลังวิกฤตการณ์แม่น้ำโขงไม่นานนัก ดังปรากฏในบันทึกของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2509 :318-319) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แล้วได้เสด็จขึ้นไปตรวจราชการยังมณฑลอุดร แล้วมีเรื่องเล่าว่า

“ตั้งแต่ฉันเข้ามาจนตลอดการเดินทางผ่านตำบลไหนก็เห็นราษฎรชาวบานในตำบลนั้นทั้งชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ พวกกันมานั่งคอยเคารพอยู่ที่ริมหนทางเป็นหมู่ ๆ และมาก ๆ เวลาไปหยุดพักที่ไหน พวกราษฎรก็พากันมานั่งห้อมล้อมรอบข้าง บางคนก็มาไหว้ด้วยมือเปล่า บางคนมีเครื่องสักการะมาด้วย บางคนก็ถือเอาน้ำใส่ขันมาขอให้ทำน้ำมนต์และอยากเข้าให้ใกล้ชิดทุกคน พวกหนึ่งเข้ามากราบไหว้แล้วก็ถอยออกไป พวกใหม่ก็เข้ามาแทนมีกิจที่ต้องรับ และปราศรัยให้พรพวกราษฎรเพิ่มขึ้นตลอดทางที่ไปทุกแห่งแต่ที่ไหนก็ไม่เหมือนที่เมืองหนองคาย เวลาฉันพักอยู่ที่นั่นแต่พอเช้าก็มีราษฎรมาหาทุกวัน พวกไหนเข้ามาถึงก็เข้ามานั่งที่หน้าพลับพลา คอยอยู่จนฉันออกไปปราศรัยแล้วจึงกลับไป พวกหนึ่งไปแล้วพวกอื่นก็มาอีก ถ้าไม่ได้พบฉันก็ไม่กลับ ต้อง “เสด็จออก” ำไปไม่รู้ว่าจะวันละกี่ครั้ง จนฉันออกปากว่าอ่อนใจ พวกกรรมการเมืองหนองคายเขาจึงบอกให้รู้ว่าพวกราษฎรที่มาหานั้น มิใช่แต่ชาวเมืองหนองคายเมืองเดียว พวกราษฎรทาง “ฝั่งซ้าย” ในแดนฝั่งเศสก็มามาก ฉันได้ฟังก็เกิดลำบากใจ ด้วยเดิมคิดไว้ว่าจะหาโอกาสไปดูเมืองเวียงจันทน์ แต่นึกขึ้นว่าถ้าเวลาเมื่อฉันไป มีพวกราษฎรในเมืองเวียงจันทน์พากันมาห้อมล้อมไหว้เจ้า ตามประสา “ของเขา” เหมือนอย่างทางฝั่งข้างนี้ ก็อาจจะกระเทือนไปถึงการเมืองได้...”

ลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงมุมมองที่มีสภาวะการณ์ของการมองว่าผู้คนประชาชนอีกฝั่งน้ำด้านหนึ่งที่อยู่ฝั่งซ้ายเป็น “พวกเขา” (คนอื่น) มิใช่พวกเรา ทำที่ของชนชั้นเจ้านายสยามอย่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้เดินทางไปยังหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขง อย่างเมืองหนองคายนี้จึงสื่อและยืนยันให้เห็นทัศนะที่เกิดจากอำนาจทางการเมืองที่ทำให้ไทยกับลาวต้องมีการแบ่งแยกและสร้างความแตกต่าง ดังนั้น ความเป็นไทยหรือความเป็นลาวจึงถูกนิยามโดยได้อาศัยพื้นที่ของแม่น้ำโขงมาเป็นพรมแดนกันสร้างปริมณฑลให้กลายเป็นรัฐที่แตกแยกกัน

มีข้อสังเกตจากนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับทัศนะเกี่ยวกับ “รัฐชาติกับการกดทับความเป็นชาติพันธุ์” ว่าการสถาปนาคำว่ารัฐชาติขึ้นมา นั้น มีผลประโยชน์ที่ซ้อนทับกันอยู่ รวมทั้งมีอำนาจในการกดทับความเป็นชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งกระแสของการพัฒนาด้วย ความเป็นชาติพันธุ์แต่เดิมถูกเชื่อมโยงกันด้วยความเป็นเครือญาติ แต่ตอนหลังถูกเชื่อมโยงด้วยการค้า ดังเช่น คนไทลื้อ ซึ่งมีถิ่นที่อยู่อาศัยกระจายอยู่ในหลายประเทศตั้งแต่สิบสองปันนาไปถึงเชียงแสน ข้ามไปถึงพม่า ข้ามไปฝั่งลาวตามเส้นทางคมนาคม แต่พอเกิดรัฐชาติขึ้นมา จะเห็นว่ามีแนวคิดใหม่เกิดขึ้น เช่น มีลื้อจีน ลื้อไท มีลื้อลาว เป็นต้น การแบ่งแยกเหล่านี้เกิดจากการถูกรัฐชาติกดทับลงไปบนฐานของความเป็นชาติพันธุ์ อันเป็นการแบ่งแยกบนฐานของการพัฒนาด้วย (ยศ, 2551ก : 8-9) ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการขยายอำนาจของรัฐชาติที่ส่งผลในเชิงปฏิบัติการ นอกจากนี้ รัฐชาติยังมีส่วนสร้างและตอกย้ำการควบคุมประชากรที่เป็นเสรีชนให้มีถิ่นฐานถาวร ผ่านการสร้างข้อกำหนด กฎหมาย สิทธิที่กั้นผู้คนประชาชนให้อยู่ในฐานะพลเมืองของแต่ละรัฐ โดยปิดโอกาส

ไม่ให้ผู้คนได้ติดต่อและเชื่อมโยงกัน อันเป็นการมองแบบหยุดนิ่ง ใช้อาณาเขต และพื้นที่แห่งรัฐ ขึ้นมากำกับชุมชนในจินตนากรรมนี้ไป

2.3.2 ภาพแม่น้ำโขงในฐานะเส้นทางเชื่อมโยงชีวิตและชาติพันธุ์

ความเป็นรัฐชาติและอำนาจอาณานิคมได้สร้างภาพแม่น้ำโขงให้กลายเป็นอนุสรณ์สถานที่ใช้เป็นเครื่องแบ่งแยกดินแดนไทยกับลาว สร้างความแปลกแยกแตกต่าง นำมาซึ่งความขัดแย้งและความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจต่อกัน แง่มุมในเชิงลบดังกล่าวนี้ไม่ได้ปรากฏภาพที่เด่นชัดนักในสายตาของผู้คนที่ใช้ชีวิตและถิ่นอาศัยอยู่บนผืนพรมแดนแห่งนี้ ด้วยภาพของสายใยความผูกพันใกล้ชิดนี้แม่น้ำโขงจึงเสมือนเป็นเส้นทางเชื่อมโยงผู้คน เป็นเหมือนเครื่องร้อยรัดสายใยชีวิตของผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำไม่ให้แยกขาดออกจากกัน การให้ความหมายเช่นนี้ต่อแม่น้ำโขงดูเหมือนจะเป็นเรื่องราวที่มีมาช้านานแล้วสำหรับผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ ณ ที่แห่งนี้ ซึ่งมีข้อความหมายใหม่ หากแต่เป็นความหมายเดิมที่ถูกกดทับและเบียดขับด้วยอำนาจการครอบงำของรัฐชาติ ภาพมิติของแม่น้ำโขงในฐานะพรมแดนแห่งชีวิตและจิตวิญญาณจึงถูกเลื่อนหายและจืดจางไปบ้าง จะขอยกถ้อยคำสำนวนที่ผู้วิจัยได้พุดคุยเรื่องราวเกี่ยวกับแม่น้ำโขง จากมุมมองในชีวิตประจำวันของผู้คนที่ใช้ชีวิตวัฒนธรรมผูกพันกับแม่น้ำนี้มาตั้งแต่เกิด ดังกรณีทศนะพ่อดู่เคน (สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2551) ชาวอ่างปลาบึก บ้านผาตั้ง ที่กล่าวว่า

“แม่น้ำโขง ก็คือ แม่น้ำของ คำว่าของก็คือทรัพย์สินสมบัติที่เป็นแหล่งทำมาหากิน เป็นของที่มีคุณค่าแก่ชีวิต ของจึงไม่ได้หมายถึงของ ๆ ใคร แต่เป็นของชาวบ้านทุกคน เพราะแม่ของก็เหมือนกับแม่ที่คอยคุ้มครองดูแลลูก ๆ ให้มีความสุขความเจริญถ้วนหน้ากันทุก ๆ คน”

พ่อดู่เคนได้ย้ำเตือนและยืนยันว่า แม่น้ำโขงนี้ในสายตาของผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่บนผืนพรมแดนมิได้มองเห็นแม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดนแบ่งแยกชีวิตและสังคมของผู้คนสองฝั่งน้ำให้ขาดออกจากกันได้ แม่น้ำโขงในทัศนะคนเฒ่าคนแก่ทั้งชาวไทยและชาวลาวล้วนพิสูจน์ให้เห็นว่ามีคุณค่าในเชิงจิตวิญญาณดีกว่านิยามความหมายจากวาทกรรมแห่งรัฐที่มุ่งเน้นในเรื่องอำนาจแห่งอธิปไตยเหนือดินแดน ภาพชีวิตของแม่น้ำโขงที่โลดแล่นในสายตาของผู้คนประชาชนริมแม่น้ำนี้เต็มไปด้วยความดีงาม คุณค่า และเป็นแหล่งทรัพยากรอันอุดมที่น่ามาซึ่งชีวิตและความสุข ดังตำนานบางฉบับกล่าวถึงเรื่อง **จันทน์พาศิษย์** ที่น่าสนใจ มีสาระสำคัญ คือ มีพ่อค้าคนหนึ่งอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ชื่อว่าจันทน์พาศิษย์ ซึ่งมักจะถ่อเรือขึ้นไปค้าขายที่หลวงพระบาง วันหนึ่งเมื่อเขากำลังขึ้นไปหลวงพระบาง มีเงินทองติดปลายถ่องาม แต่เขาไม่เก็บตามคำสั่งสอนของพระมหาเถระเจ้ารูปหนึ่ง พอมาถึงหลวงพระบาง เขาเห็นเงินทองมากมายบนสองฝั่งแม่น้ำโขง และเก็บเอามาให้คนยากจนและคนขอทานทุกคน ชาวเมืองเห็นการกระทำดีเยี่ยมเช่นนั้นจึงอภิเษกเขาเป็นท้าวหลวงพระบาง (Souneth, 1996: 144-145, คำ, 1980: 2) เช่นนี้ผู้คนจึงมีวิถีประเพณีความเชื่อต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติต่อแม่น้ำสายนี้ด้วยความเคารพและศรัทธาเหมือนเป็น “ถิ่นฐาน

ที่อยู่อาศัยแห่งจิตวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์” และมีคำสั่งสอนสืบต่อกันมาว่า “บิ (ไม่) มีน้ำของก็ มีคนสองฝั่งน้ำ น้ำแม่ของ (แม่น้ำโขง) เป็นที่อยู่ของเจ้าท่าเจ้าน้ำ (สิ่งศักดิ์สิทธิ์) มีอารักษ์ รอง” (พ่อตู้สิง, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2551) มีความคิดของชาวบ้านบางกลุ่มชี้ให้เห็นว่า ภาวของเป็นที่สิงสถิตของดวงวิญญาณของชาวลาว ที่มีจิตใจรักเชื้อชาติเผ่าพันธุ์เป็นจำนวนมาก ดวงไฟที่พุ่งขึ้นจากท้องน้ำในทุกวันคือวันพระ ที่เรียกว่า “ลูกไฟผี” คือดวงวิญญาณของ กาวที่ได้รับการปลดปล่อย และถึงเวลาที่จะได้ไปจุติเกิดบนสรวงสวรรค์

ในระบบความคิดความเชื่อของผู้คนที่มิถิฐานอยู่บนเส้นพรมแดนแม่น้ำโขงนี้ได้ยืนยัน นำเสนอให้เห็นว่า แม่น้ำโขงไม่มีฝั่งซ้ายฝั่งขวา ไม่เคยเป็นพรมแดนที่มีหน้าที่เป็นเส้นกลาง กั้นผู้คนที่อยู่อาศัยสองฝั่งน้ำให้แตกต่างกัน “คนฝั่งโน้นกับคนฝั่งนี้ก็คือนบ้านเดียวกัน เป็นพี่ / กินข้าว่วม (ร่วม) พา กินน้ำ่วม (ร่วม) ชันเดียวกัน” (ท้าวบัวล้อม, สัมภาษณ์, ตุลาคม 1) ในความคิดและวิถีชีวิตประจำวันการแบ่งแยกทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับลาวโดยใช้ฝืน น้ำโขงนี้ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสัมพันธ์เชื่อมโยงผู้คนสองฝั่งน้ำแต่อย่างใด การเดินทางไป มาสู่และการแลกเปลี่ยนพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ล้วนอยู่ใน ภาวการตัดสินใจของผู้คนที่จะไม่เพิกเฉย หรือไม่ใส่ใจต่อพรมแดนเส้นกั้นเขตไทยกับลาวที่รัฐได้ ึงขึ้นได้ทั้งสิ้น

เรื่องราวที่ปรากฏในความคิดความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวแม่น้ำโขงในทัศนะของวิถี ติประจำวันปรากฏให้เห็นใน 2 ลักษณะ คือ 1) แม่น้ำโขงมีความหมายอยู่ในมิติของอำนาจรัฐ ติ จึงมักเน้นย้ำข้อความในเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน ภาพของการถูกแบ่งแยกฝั่งซ้าย ขวา, ฝั่งไทย-ฝั่งลาว, ฝั่งโน้น-ฝั่งนี้จึงมีอยู่เสมอ โดยมีความพยายามที่จะจำแนกแยกความ กต่างผ่านพลเมืองที่มีเชื้อชาติต่างกัน คนลาวฝั่งโน้นจึงไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งหรือมีความเกี่ยวข้อง พันธ์กับคนไทยฝั่งนี้ ส่วนมากคนฝั่งโน้นก็มักจะมาพึ่งพาอาศัยฝั่งไทยเสมอ อันเป็นส่วนหนึ่ง ึ่งการสร้างภาพของความไม่เท่าเทียม คนฝั่งลาวจึงอยู่ในฐานะบทบาทรองและถูกเอารัดเอา ีเรียบและไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรมากนัก ในขณะที่อีกด้านหนึ่งแม่น้ำโขงก็เป็นพื้นที่ที่ได้ ังภาพให้เห็นถึง “ภาวะไร้พรมแดน” ด้วยตระหนักถึงความมั่งคั่งในเชิงเศรษฐกิจที่น่าจะมีการ ำเนินการร่วมกันได้ ภาพเงาของแม่น้ำโขงในฐานะเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศจึงเลื่อนลง วยเห็นแหล่งทุนที่สำคัญที่จะนำมาซึ่งผลกำไรอันมหาศาลต่อรัฐชาติทั้งสอง ดังนั้นไทยกับลาว ามีภาพของความเป็นพลเมืองของรัฐชาติในสถานภาพที่ต่างกัน ซึ่งเราก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่าผู้ที่มิ านาจในการควบคุมและจัดการการเข้าถึงทรัพยากรอันอุดมบนริมฝั่งแม่น้ำโขงนี้ถูกผูกขาดโดย ัฐชาตินั้นเอง

ประเด็นการนำเสนอภาพของแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นพรมแดน ซึ่งบางเวลาก็มีภาพเงา เด่นชัด แต่บางเวลาภาพเงาของแม่น้ำโขงก็เลื่อนลงแทบมองไม่เห็น ถ้อยคำนำเสนอภาพ ฝั่งน้ำโขงที่แตกต่างในหลากหลายลักษณะเช่นนี้ แม่ตุ่เกิด ชาวบ้านผาดั้ง อำเภอสังคม ัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2551) เล่าให้ฟังว่า “โดยปกติคนบ้านอ่ากับบ้านผาดั้งก็ไปมาหาสู่กัน ลอดทุกวัน ไม่ต้องมีใบผ่านแดนอะไร นั่งเรือมาขึ้นที่ท่าวัดเป็นประจำ คนฝั่งนี้ไปฝั่งโน้นไปเอา

ข้าวเอาของมาขาย หรือคนฝั่งโน้นมาฝั่งนี้มาซื้อของกินของใช้ มีงานบุญงานศีลก็ส่งข้าวแลกแลกกัน แต่ถ้าวินไหนหลวง (รัฐ) บอกว่าจะมีงานหรือแขกต่างบ้านต่างเมืองมา แล้วต้องการให้มีความเป็นระเบียบกลัวขายหน้าขายตาก็จะไม่ให้ข้ามแดนในวันนั้น ถ้าข้ามโดยบ่ (ไม่) บอกพื้น (เจ้าหน้าที่) ก็จะจับเอาปรับไหมเอา” นอกเหนือจากนี้ ยังมีการกำหนดระเบียบว่าด้วยการผ่านแดนของทั้งสองประเทศไว้อย่างเคร่งครัด แม้จะเป็นเพียงชุมชนเล็ก ๆ ก็ตาม แต่ก็ต้องมีระเบียบที่เหมือนกับเป็นกฎหมายของหมู่บ้านชุมชน โดยผู้ออกกฎระเบียบนี้ก็เป็นกำนันหรือผู้นำชุมชน ดังกรณีบ้านผาดั้ง มีการกำหนดช่วงเวลาการใช้เรือผ่านแดนระหว่างไทยลาว คือ ในแต่ละวัน ตั้งแต่เวลา 06.00 – 18.00 น. กรณีมีความจำเป็นต้องใช้เรือหลังเวลา 18.00 น. ต้องแจ้งผู้ใหญ่บ้านกำนันหรือผู้นำชุมชนเข้มแข็ง และราษฎรของ ส.ป.ป.ลาว มีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการช่วยเหลืออย่างเร่งด่วน เช่น เจ็บป่วย ใ้รับอุบัติเหตุทางน้ำ เป็นต้น

ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่ารัฐยังคงมองภาพของพรมแดนในมิติที่เกี่ยวข้องกับอำนาจอธิปไตยที่มีการจำกัดขอบเขตของผู้คนเอาไว้ โดยปฏิเสธความเป็นจริงในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนส่วนใหญ่ที่มีการเชื่อมโยงไปมาหาสู่กันตลอดเวลา ด้วยอำนาจแห่งกฎหมายหรือข้อบังคับต่าง ๆ ที่รัฐหรือตัวแทนแห่งรัฐได้กำหนดสร้างขึ้นมาจากมุ่งหวังจะรักษาความมีระเบียบเรียบร้อยให้มีขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนชายแดนไทยลาวจึงเป็นท่าทีของรัฐทั้งไทยและรัฐลาวที่พยายามตอกย้ำและยืนยันถึงอำนาจองค์อธิปัตย์ของรัฐเหนือดินแดนและผู้คน ประชาชนตัวเล็กตัวน้อยเหล่านี้จึงต้องเผชิญกับข้อกำหนด กฎระเบียบ และการเฝ้าระวังจากภาครัฐที่มองว่า หากพลเมืองของรัฐใดรัฐหนึ่งเข้ามาต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่รัฐทราบทันที อันเป็นการบ่งบอกให้เห็นว่ากลุ่มคนที่เข้ามานั้นไม่ใช่คนของตนเอง ซึ่งแน่นอนว่าทัศนคติที่มองก็คือ “คนอื่น” ที่อาจก่อปัญหาให้เกิดขึ้นได้เสมอ อาทิ การเปิดโอกาสให้ราษฎรชาวลาวเดินทางข้ามพรมแดนมายังฝั่งไทยหลังเวลา 18.00 น. ได้ แต่ต้องได้รับการอนุญาตและลงบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้เป็นหลักฐาน ทั้งนี้การเข้ามาหลังช่วงเวลากำหนดก็จะต้องมีเหตุจำเป็นเพียงเท่านั้น ซึ่งนิยามของเหตุจำเป็นมีสาระสำคัญ คือ การเจ็บป่วย และได้รับอุบัติเหตุทางน้ำเป็นหลักเท่านั้น

ภาพที่ 1 : ป้ายประกาศระเบียบการจอดรถเรือบ้านผาดั้งที่กำหนด ณ จุดผ่านแดนด้านประเพณี บริเวณท่าเรือหลังวัดอ่างปลาบึก บ้านผาดั้ง อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย

ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงการจำแนกแยกแยะผู้คนโดยอาศัยสถานภาพทางสังคม นั่นก็คือ สังเกตรัฐชาติใด หรืออยู่ในฐานะประชากรของประเทศใด ภาพของการเดินทางข้ามแดนได้ตลอดเวลาหรือเป็นไปอย่างอิสระเสรีไม่ใช่สิ่งที่รัฐต้องการจะให้มีขึ้น เพราะดูเหมือนจะสวนทางกับอุดมการณ์ทางการเมือง และเรื่องราวของอำนาจอธิปไตยที่เกิดจากวาทกรรมของรัฐชาติ ซึ่งยังคงทำงานผ่านโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางการเมือง ทั้งที่เป็นตัวบทกฎหมาย ข้อปฏิบัติ แนวนโยบายของรัฐ ฯลฯ อันเป็นเครื่องช่วยอธิบายกลไกต่าง ๆ ของรัฐ ทั้งในเชิงองค์กร สถาบัน อุดมการณ์ และแนวปฏิบัติ แนวคิดเรื่อง “สภาวะไร้พรมแดน” ที่มีต่อชีวิตและผู้คนตัวเล็กตัวน้อยก็ดูเหมือนจะเป็นเพียงอุดมคติ ซึ่งผลในเชิงนโยบายหรือในทางปฏิบัติแล้ว ก็ยังคงเป็นเรื่องราวที่ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าใดนัก หากเทียบกับนโยบายเชิงเศรษฐกิจโดยเฉพาะ “การค้าข้ามพรมแดน” ที่ทำให้ของรัฐบาลจะให้ความสำคัญและสนับสนุนอย่างเต็มที่

2.4 เส้นเขตแดนแม่น้ำโขง : กบดักเชิงโครงสร้างผ่านวาทกรรมของรัฐ

ยศ สันตสมบัติ (2551: 19) กล่าวไว้ในหนังสือรวมบทความรัฐจากมุมมองของชีวิตประจำวัน เล่ม 1 ว่า คำถามที่นักมานุษยวิทยาหลายคนในเวลานี้สนใจ ดังเช่น งานของ Gupta & Ferguson (1997), Appadurai (1996) พยายามจะตอบคำถามนี้ และกลายเป็นประเด็นข้อถกเถียงที่นักมานุษยวิทยาหลายคนกำลังสนใจ ประเด็นที่สำคัญก็คือว่า เรากำลังอยู่ในบริบทของยุคสมัยซึ่งรัฐอาจจะมีบทบาทน้อยลง ๆ ในแง่ของการดูแลและสวัสดิการของพลเมือง และเราอาจจำเป็นต้องทบทวนตรวจสอบแนวคิดด้วยรัฐในบริบทใหม่ ที่รัฐชาติหรือพื้นที่ของรัฐชาติ ถูกนิยามในบริบทข้ามชาติ

ด้วยเหตุนี้ นิยามความหมายของพรมแดนแม่น้ำโขงจึงมีพลวัตที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง นโยบายของรัฐ กับ ชีวิตประจำวันของผู้คน ที่ดูจะเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยสอดคล้องและลงรอยกันสักเท่าไร เพราะไม่สนใจกับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชนชายแดน การตัดสินใจทางความคิดของผู้คนออกไปจากวาทกรรมรัฐ ดังที่ปรากฏให้เห็นนิยามความหมายของพรมแดนแม่น้ำโขงที่อยู่ในความคิดกระแสหลักในฐานะเป็นกลไกทางการเมือง (political apparatus) ซึ่งทำหน้าที่แบ่งเขตดินแดนให้มีอาณาเขตที่แน่นอนชัดเจน อันเป็นเครื่องมือทางการเมืองอีกอย่างหนึ่งในมุมมองของรัฐ ทั้งนี้หากย้อนกลับไปยังยุคสมัยก่อนมีการแยกแม่น้ำโขงออกเป็นฝั่งซ้ายฝั่งขวาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง เราจะพบภาพการเคลื่อนไหวเคลื่อนย้ายของผู้คนไปตั้งถิ่นฐานในชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงที่ข้ามไปมาระหว่างสองฝั่งโขงได้อย่างอิสระ อันแสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องกันระหว่างประชาชนลาวในประเทศลาวกับไทลาว หรือไทยอีสาน โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ครั้งยังไม่เกิดพรมแดนรัฐชาติที่แบ่งแยกออกเป็นประเทศไทยและประเทศลาวดังเช่นทุกวันนี้

ทั้งนี้หากเราพิจารณาภาพเสนอที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงนับตั้งแต่อดีตนั้น ซึ่งไม่ค่อยเห็นปัญหาในเชิงโครงสร้างทางสังคมมากนัก เพราะแม่น้ำโขงไม่ได้มีสถานภาพหน้าที่เป็นเหมือนรั้วกั้นเขตแดนแบ่งแยกผู้คนสองฝั่งแม่น้ำออกจากกัน อาทิ ภาพของแคว้นศรีโคตรบอง ก็พบว่ามีการตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำโขง นับตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคายลงไปถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน (ศิริพร, 2551: 51) แต่ภาพของแม่น้ำโขงในปัจจุบันดูเหมือนจะมีปัญหาของโครงสร้างทางสังคมการเมืองมาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการก่อรูปสร้างร่างขึ้นมา ซึ่งทำให้ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำมีต้นสังกัดของความเป็นพลเมืองของรัฐชาติต่างกัน ซึ่งโครงสร้างทางสังคมการเมือง ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ปรากฏภาพชัดเจนเมื่ออิทธิพลอาณานิคมฝรั่งเศสก้าวเข้ามาสู่ภูมิภาคอินโดจีน นับตั้งแต่วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ที่มีความพยายามแบ่งแยกดินแดนฝั่งซ้ายฝั่งขวาของแม่น้ำโขงออกจากกัน ภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาว่าด้วยการปักปันเขตแดนระหว่างรัฐสยาม (ไทย) กับรัฐฝรั่งเศส (ลาว) ด้วยผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำนั้นนับตั้งแต่อดีตเคยเดินทางไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ มีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานข้ามฟากน้ำไปมา แต่ในปัจจุบันคำว่าอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่พยายามยึดเยียดความเป็นพรมแดนแม่น้ำโขงในฐานะ “เส้นเขตแดน” ทำให้ผู้คนที่เคยมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันต้องถูกบีบคั้นและกดทับด้วยอำนาจของรัฐชาติ เพราะหากคนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเดินทางเข้ามาฝั่งขวา แม้จะถูกต้องตามกฎหมายก็ยังถือว่าเป็น “ชาวต่างชาติ” และที่หนักไปกว่านั้นก็คือหากลักลอบเข้ามา ก็จะกลายเป็น “ผู้ลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย” นำมาซึ่งภาวะของการไร้อำนาจ การถูกเอารัดเอาเปรียบ การกดขี่ข่มเหง ฯลฯ นอกเหนือจากนี้ยังพบว่า มีบุคคลที่ในช่วงสมัยที่มีการให้ไปขึ้นทะเบียนราษฎร ซึ่งย้อนกลับไปเป็นเวลาเกือบ 4 ทศวรรษมาแล้ว ชาวบ้านบางคนไม่ได้จดทะเบียนดังกล่าวจึงตกอยู่ในสภาพของ “คนไร้สัญชาติ” ต้องถือบัตรเหลืองแสดงตัวตนของตนเองต่อรัฐไทย แม้จะใช้ชีวิตอยู่บนผืนแผ่นดินถิ่นเกิดนี้มาเนิ่นนานแล้วก็ตาม ดังกรณี แม่ตุ๊กเกิดที่เป็นคนลาวอพยพย้ายถิ่นมาอยู่บ้านผาตั้ง ฝั่งไทย ด้วยการแต่งงานกับคนไทยตั้งแต่ประเทศลาวยังอยู่ในการปกครอง “ระบอบเก่า” (คอมมิวนิสต์) แต่ด้วย

ความกลัวภัยสงครามที่ยังวนเวียนอยู่ในความทรงจำ แม่ตู่เกิดจึงไม่ได้ไปแจ้งเกิดว่าเป็นพลเมืองลาวหรือเป็นพลเมืองไทย ซึ่งในที่สุดแม่ตู่เกิดก็มีสิทธิ์ถือเพียง “ใบเหลือง” เพื่อป้องกันความเป็นคนต่างด้าวในดินแดนรัฐไทยมาจนเท่าทุกวันนี้

2.4.1 การพัฒนาภูมิภาค: ภาพชีวิตหรือโศกนาฏกรรมของแม่น้ำโขง

แม้จะมีกระแสการพัฒนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเกิดขึ้นมากมาย อาทิ โครงการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง หรือที่รู้จักกันในชื่อโครงการ GMS (Greater Mekong Sub-region) อันเป็นแนวคิดที่ยืนยันทิศทางของแม่น้ำโขงในฐานะศูนย์กลางภูมิภาคแห่งการพัฒนาและส่งเสริมการค้า การลงทุน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อส่งเสริมกันและกัน อันจะนำมาซึ่งโอกาสในการสร้างความมั่งคั่งอย่างมหาศาลให้กับนานาประเทศในเขตอนุภูมิภาคนี้ นั่นคือคำกล่าวอ้างในลักษณะเชิญชวนที่พบเห็นอยู่เสมอ ๆ อย่างไรก็ตาม ก็มีผู้ให้ความเห็นว่า แนวคิดนี้และวิธีการพัฒนาที่แฝงอยู่ข้างในได้รับการโต้แย้งอย่างรุนแรงจากผู้ที่มีความคิดว่าการพัฒนาและการใช้ทรัพยากรตามวิถีทางปัจจุบันได้นำไปสู่กำไรและต้นทุนที่ไม่สมดุล ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ยังดำรงชีวิตอยู่อย่างดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดไปวันต่อวัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีความกังวลกันอย่างมากเกี่ยวกับสิทธิและวัฒนธรรมของผู้คนจำนวนมากที่จะถูกคุกคามและถูกกดขี่ต่อไป ถ้าหากไม่มีการคำนึงถึงอำนาจของกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลและมีผลประโยชน์ และปล่อยให้การพัฒนากระแสหลักดำเนินไปตามทิศทางที่เป็นอยู่ โดยไม่มีการโต้แย้ง (มิ่งสรรพ และจอห์น ดอร์, 2550: บทบรรณาธิการ)

หากย้อนกลับมาพิจารณาแผนการดำเนินการพัฒนาของโครงการ GMS หนึ่งในข้อตกลงใน 9 ข้อที่เป็นสาขาของการส่งเสริมและพัฒนาความร่วมมือ นั่นคือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเพียงข้ออ้างที่ให้ความคำนึงถึงพลเมืองประชาชนที่อยู่ในภูมิภาคนี้ด้วยเท่านั้น เพราะหากเทียบสัดส่วนของนโยบายความร่วมมือ สาขาที่มุ่งเน้นส่วนใหญ่และให้ความสำคัญเป็นหลักใหญ่ใจความ นั่นก็คือ การพัฒนาและสร้างความแข็งแกร่งในภาคเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม แต่การพัฒนาในภาคประชาชนดูจะเป็นแนวคิดในเชิงอุดมคติเท่านั้น

การให้ความสนใจและมีการนำเสนอในเชิงนโยบายที่มองเห็นภาพของภาคประชาชนในมิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเพิ่งก่อร่างสร้างตัวมาเมื่อไม่นาน ดังกรณีคำแถลงการของคณะรัฐมนตรี นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2551 ซึ่งมีนโยบายหลายกลุ่มด้วยกัน ในส่วนของนโยบายความมั่นคงของรัฐปรากฏอยู่ในข้อที่ 2 ซึ่งมี 5 ข้อย่อย (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก) ทั้งนี้เมื่อผู้วิจัยพิจารณาพบว่า ไม่ปรากฏภาพการนำเสนอในภาคประชาชน เพราะรัฐเท่านั้นที่มีอำนาจเด็ดขาด และสามารถถืออภิบาลรัฐชาติไว้ได้ โดยมีได้ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ของความมั่นคงแห่งรัฐ ที่มีการสนับสนุนความสัมพันธ์จากภาคประชาชน เพื่อให้ประชาชน

¹สาขาความร่วมมือในโครงการ GMS มี 9 สาขา ได้แก่ คมนาคมขนส่ง โทรคมนาคม พลังงาน การค้า การลงทุน เกษตร สิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวและการพัฒนาการท่องเที่ยว และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

รัฐบาล และประชาคมระหว่างประเทศประสานงานและร่วมมือกัน แสดงให้เห็นว่านโยบายการพัฒนาด้านความมั่นคงของรัฐเป็นภารกิจสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งภาระหน้าที่นี้ยังคงขบขันให้เป็นภารกิจหลักของ “กองทัพ” ในการรักษาเอกราช อธิปไตย และบูรณาภาพแห่งดินแดน รัฐมีหน้าที่ช่วยเสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนบริเวณชายแดน เช่นนี้ในทางตัวบทกฎหมายและนโยบายของรัฐที่กำหนดขึ้น ก็ยังไม่มีพื้นที่สำหรับประชาชนผู้มีถิ่นอาศัยและใช้ชีวิตอยู่บนพื้นที่พรมแดนนี้

จากสาเหตุที่ภาพประชาชนพลเมืองไม่เคยปรากฏในฐานะเป็นผู้รักษาความมั่นคงแห่งรัฐ ก็เนื่องด้วยการถูกเบียดขับให้ต้องกลายเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองบ้าง, ผู้สร้างปัญหา, ผู้ที่อยู่ภายใต้การดูแลคุ้มครองของรัฐ, แรงงานต่างด้าว เป็นต้น โดยมีรัฐเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ วางมาตรการจัดระเบียบชายแดนเพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ (คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี, 2551 : 9-10) ภาพประชาชนพลเมืองทั้งสองฝั่งน้ำบริเวณชายแดนแม่น้ำโขงจึงยังคงเป็นเหมือนผู้อยู่ใต้การควบคุมดูแลจากรัฐบนฐานคิดเรื่อง “อำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน” นอกจากนี้ยังมีการกำหนดกฎหมายขึ้นมาเพื่อสร้างภาพและตอกย้ำสิทธิของบุคคลจำเป็นต้องอยู่ภายใต้กฎหมายแห่งรัฐ ในคำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีข้อที่ 2 นโยบายความมั่นคงของรัฐ ข้อ 2.3 กล่าวว่

“เสริมสร้างสันติภาพการอยู่ร่วมกันกับประเทศเพื่อนบ้าน มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยการเจรจาโดยสันติวิธี ให้ความสำคัญกับการสำรวจและการปักปันเขตแดนกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างถูกต้องตามข้อตกลงและสนธิสัญญา ประสานงานและร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงในพื้นที่ชายแดน รวมทั้งเสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนในบริเวณชายแดน”

ข้อแถลงในเชิงนโยบายดังกล่าวนี้ จึงดูจะเป็นเรื่องทางการเมืองที่มีภาครัฐเป็นผู้กระทำเป็นหลัก ซึ่งถ้าจะกล่าวง่าย ๆ ก็คือในสังคมที่อำนาจรัฐปรากฏภาพชัดเจนที่สุดและเป็นผู้จัดการใหญ่ในชุมชนสังคมแห่งรัฐชาตินั้น จะยอมให้มีบุคคลอื่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการที่เป็นพลเมืองประชาชนซึ่งถูก “ตีตรา” ไว้แล้วว่าเป็นผู้อยู่ใต้อำนาจการปกครองแห่งรัฐ ถ้อยแถลงนโยบายแห่งรัฐจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะมีลักษณะชาตินิยมและทุนนิยมเช่นนั้น เพราะโดยแท้จริงในสังคมโลกที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองใหญ่ ๆ ที่สำคัญ ๆ ก็มีฐานมาจากแนวคิดชาตินิยมและทุนนิยมเป็นหลัก

การสร้างเขื่อนกันแม่น้ำโขงเพื่อสร้างแหล่งพลังงานมหาศาลในเขตประเทศอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง กรณีดังกล่าวได้กลายเป็นประเด็นสาธารณะที่มีผู้คนและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ออกมาแสดงทัศนะให้ความคิดเห็นหลายฝักหลายฝ่ายต่างกันไป เริ่มจากการยกเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติจนกระทั่งแพร่ขยายเข้าไปในปริวิตถลของเรื่องสิทธิมนุษยชน นำไปสู่ข้อถกเถียงที่ว่าควรหรือไม่ที่จะมีการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำโขงซึ่งแม่น้ำสายนี้ถือเป็นแม่น้ำนานาชาติ มิใช่ชาติใดชาติหนึ่งเป็นเจ้าของ แต่ทัศนะดังกล่าวนี้ก็ถูกขจัดทิ้งหลังจากที่จีนได้สร้างเขื่อนกันแม่น้ำโขง

และแม่น้ำสาขาไปในหลาย ๆ จุดแล้ว ความเห็นในกรณีการสร้างเขื่อนนี้ได้แตกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ หากมองในเชิงการพัฒนาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและต้องการมุ่งเน้นให้อนุภูมิภาคนี้มีการลงทุนและส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นนักธุรกิจและกลุ่มผู้มีผลประโยชน์ในแง่การลงทุนเป็นหลัก เช่นนี้เขื่อนกันแม่น้ำโขงจึงเป็นสิ่งที่เห็นด้วยในกลุ่มนี้ แต่ฝ่ายตรงข้ามที่คัดค้านก็มีทัศนะที่ต่างออกไป เพราะมองในแง่สิทธิมนุษยชนและพิจารณาจากมิติของผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีการอ้างและนำเสนอเหตุผลต่าง ๆ มายืนยันความคิดเห็น และตั้งองค์การในการที่จะยุติการทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมที่เป็นภาพชีวิตอันแท้จริงของแม่น้ำโขงไป

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงมุมมองทางสังคมในบริบทของการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่ดูไร้ระเบียบ มีความหลากหลายและเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา รวมถึงอิทธิพลของกระแสสังคมหลังสมัยใหม่ที่เรียกร้องการพัฒนาอย่างสมดุล บนฐานของสิทธิมนุษยชนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ถูกหยิบยกขึ้นมาโต้แย้งถกเถียงเกี่ยวกับวาทกรรม “การพัฒนา” ในกระแสความคิดหลัก อีกทั้งภาพของแม่น้ำโขงเองที่หลุดจากภาพของ “เส้นกันเขตแดน” ที่ถูกจองจำมาตั้งแต่ยุคอาณานิคม แล้วขยายออกไปสู่พื้นที่พรมแดนที่ไร้ขอบเขตรัฐชาติ แม่น้ำโขงกลายเป็นแม่น้ำสาธารณะและได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางและแพร่หลายในประชาคมโลก แม้จะอยู่ในสภาวะการณ์ที่สังคมให้คุณค่ากับการพัฒนาในกระแสนิยม แต่ประเด็นเรื่องแม่น้ำโขง (Mekong River issue) เป็นมากกว่าการขยายภาคการลงทุน และเศรษฐกิจในปริมณฑลของการสร้างความร่วมมือในเขตอนุภูมิภาคแถบนี้ แต่แม่น้ำโขงหลังจากที่ถูกปลดปล่อยจากภาพของ “รั้วกันเขตแดนประเทศ” แม่น้ำสายสำคัญนี้ในพื้นที่ทางสังคมของผู้คนหลายร้อยล้านคนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ นับตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ จากริเบตจนสุดสายน้ำที่ทะเลจีนใต้ แม่น้ำโขงในเชิงคุณค่าแห่งจิตวิญญาณมีภาพของพื้นที่ผู้คนและชีวิตที่ได้โลดแล่นอยู่บนผืนน้ำโขงอย่างมากมาย แม่น้ำโขงเป็นทั้ง “แม่ผู้ให้ชีวิต ให้กำเนิดเกิดก่อสิ่งต่าง ๆ อันอุดม ตลอดจนยังเป็นแหล่งเก็บงำองค์ความรู้อันเป็นภูมิพลังทางปัญญาของผู้คนเป็นจำนวนมากและหลากหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติที่มีใช้สิ่งสร้างจากรัฐหรือองค์กรใด ๆ ทั้งสิ้น ล้วนยืนยันและช่วยตอกย้ำให้เห็นความคิดที่จะคุ้มครองและรักษาผืนน้ำอันยิ่งใหญ่ นั้น ให้คงอยู่คู่กับมวลมนุษยชาติอยู่จึงมีดุลยภาพ

แม้ว่าจะมีความพยายามทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็น “เส้นทางเชื่อมโยง” ไทยกับลาวเข้าด้วยกัน ทั้งภาพของสะพานมิตรภาพที่หลังไหลเกิดขึ้นในหลาย ๆ จุดตั้งแต่เหนือจรดใต้ รวมทั้งการเปิดด่านประเพณีสำหรับผู้คนสองฝั่งโขงที่ใช้เป็นจุดเชื่อมต่อและสร้างสัมพันธ์กัน แต่กระนั้น การสร้างภาพความเชื่อมโยงดังกล่าวโดยเฉพาะสะพานข้ามโขง ณ ที่ต่าง ๆ ก็ยังวางอยู่บนฐานของการส่งเสริมและพัฒนาทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่ระหว่างกัน ส่วนด่านประเพณีที่ “ไร้สะพาน” เชื่อมโยงที่เป็นรูปเป็นร่างเด่นชัดนี้ก็กลับถูกสร้างให้อยู่ภายใต้เงื่อนไขและสายตาของรัฐเป็นหลัก อาทิการเดินทางข้ามฝั่งจะต้องแจ้งผู้ใหญ่บ้าน/กำนันหรือผู้นำชุมชน ซึ่งก็เป็นตัวแทนของรัฐที่อยู่ในท้องถิ่น ทั้งนี้กลุ่มคนเหล่านี้ก็มีคำอธิบายที่ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า “แม่น้ำโขงเป็นปริมณฑลอันบ่งบอกอำนาจอธิปไตยของชาติ” นั่นก็คือเป็นเส้นกันเขตแดนที่กำหนดความสัมพันธ์ของฝั่งซ้ายไว้

ในฐานะของผู้ที่เรียกร้อง “ขอความช่วยเหลือ” หรือเป็นพื้นที่ซึ่งอาจนำปัญหาข้ามเข้ามาสู่ราชอาณาจักรไทย ไม่ใช่ในฐานะเพื่อนบ้านหรือเป็นประชาชนพลเมืองที่อาศัยร่วมกันอยู่ในพื้นที่ชายแดนแห่งนี้

ทัศนะดังกล่าวจะเห็นได้ชัดจากปรากฏการณ์ที่อยู่ในชีวิตประจำวัน ดังจะเห็นได้จากข้อกำหนดการขึ้น-ลงของพลเมืองลาวที่เดินทางข้ามฝั่งมายังไทย ซึ่งจะต้องกำหนดให้ขึ้นเฉพาะจุด และต้องแจ้งผู้นำชุมชน ตลอดจนมีการสั่งห้ามนำเข้าสู่สิ่งผิดกฎหมายต่าง ๆ เข้าสู่ราชอาณาจักรไทย โดยสร้างนำเสนอภาพคนต่างเชื้อชาติต่างรัฐขึ้นมาสร้างเงื่อนไขที่คนริมฝั่งจะปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากพื้นที่ทางฝั่งซ้ายมาสู่พื้นที่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในบริบทของสังคมไทย ส่วนอีกด้านหนึ่งของความคิดในการสนับสนุนว่า แม่น้ำโขงมิได้มีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องกั้นขวางผู้คนสองรัฐให้แยกออกจากกัน ซึ่งเป็นการมองในมิติของความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ที่มีต่อการไม่เฉพาะเพียงช่วงเวลาที่มิประเพณีพิธีกรรมเท่านั้น อันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้คนไปมาหาสู่ และร่วมกันปฏิบัติหรือกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันได้ตามปกติ การที่คนลาวสามารถเข้ามาทำงานร่วมกับคนไทยในชุมชน ก็ถือเป็นการลอคอดคิดและอุปสรรคของผู้คนริมฝั่งที่จะสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้ หรืออาจจะรวมผลทางสังคมในการช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดกับรัฐ ตลอดจนสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงที่มีชื่อ “ชายแดนแม่น้ำโขง” ที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันได้ และสร้างบทบาทหรือภาพของแม่น้ำโขงในฐานะเส้นทางเชื่อมโยงชีวิตและจิตวิญญาณของผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำที่เคยมีต่อกัน ให้เพิ่มมากขึ้นได้อีกประการหนึ่ง

2.4.2 พี่น้อง/ไท: ตัวตนที่จางหายไปในวาทกรรมรัฐชาติ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 นิยามคำว่า “พี่น้อง (น.) ผู้เกิดร่วมบิดามารดาเดียวกัน; คนในเชื้อสายวงศ์วาน” ในทำนองเดียวกับว่า **วจานุกรมภาษาลาว** ของมหาสิลา วีระวงส์ อธิบายว่า (น.) ผู้เกิดร่วมพ่อแม่เดียวกัน; คนในเชื้อสาย มีเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ในยุคตำนานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ไทยกับลาวในฐานะที่เป็น “พี่น้องกัน” กล่าวคือมีเรื่อง **ขุนบรม** ว่าเป็นต้นตระกูลของไทยลาวในปัจจุบันที่เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมินี้ ขุนบรมมีลูกชายหกคนที่ได้แยกย้ายกันไปตั้งบ้านตั้งเมือง เป็นหัวหน้าหรือผู้ปกครองของไทยและลาวในดินแดนต่าง ๆ กระจายกันอยู่ ทั้งไทยและลาวจึงนับว่ามีเชื้อสายอันเดียวกัน มีผู้คุ้มครองเป็นปฐมกษัตริย์สืบสายโลหิตมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน ในเหตุการณ์ครั้งนั้นขุนบรมได้มีโอวาทสั่งสอนลูกชายทั้งหลาย ความว่า

“เจ้าพี่น้อง (เน้นโดยผู้วิจัย) หากแม่นลูกกูผู้เดียวตาย เมื่อกูตายไป ลูกอยู่หลังกู
 สู้เจ้าก็ป่วยแปงเมือง บัญผู้ใดมี หากได้นั่งบ้านสร้างเมืองอันกว้างใหญ่ บัญผู้ใดบมีหลาย
 หากจักได้ที่แคบขันอันชะแลงบั้นให้สูเจ้าแล้วดังนี้ ภายหน้าไปผู้ใดอย่าโลภตณหาอิจฉา
 มักมาก แลเอาร้พลไปตกแดน เอาหอกดาบเข็นแพนไปตกท่ง รบเอาบ้านเมืองกัน ให้ผู้
 นั้นวินาศฉิบหาย ทำอันใดอย่าให้เป็น เข็นอันใดอย่าให้ได้ ปลูกไม้อย่าทันตาย ปลูก

หวายอย่าทันท่อน ข้อหม่อนอย่าให้สี ปीलมันอย่าให้กว้าง เทียวทางให้ฟ้าผ่า เมื่อป่าให้
 เสือกิน ไปทางน้ำให้เงือกท้อเฮือก ไปทางบกให้เสือกท้อม่ากินมันแล เมืองอ้ายไว้แก้อ้าย
 เมืองน้องไว้แก่น้อง อย่าทำฮ้ายเบียดเบียนกัน ถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมและอยู่ใน
 ราโชวาทของพ่อนี้ให้ผู้นั้นมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปเทอมู”

(เดิม, 2540: 11)

จากประวัติศาสตร์ความเชื่อที่เป็นเรื่องเล่าตำนานข้างต้น แสดงให้เห็นไทยกับลาวเป็นพี่น้องกัน เพราะมีบรรพบุรุษเดียวกัน ในบทบัญญัติคำสอนของขุนบรมซึ่งในอดีตก็อาจเทียบได้กับ
 ตวับทกฏหมายในปัจจุบัน เพื่อยืนยันสถานภาพของผู้คนที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมินี้
 ที่มีความสัมพันธ์ในฐานะเป็น “บ้านพี่น้องกัน” โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับใครเป็นพี่หรือเป็น
 น้อง เพราะทุกคนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน และไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนให้แก่กัน
 และกัน ด้วยเหตุที่คำว่า “พี่น้อง” บ่งบอกให้เห็นในมิติของความสัมพันธ์ทางสายเลือดและจิต
 วิญญาณในความคิดของผู้คนตั้งแต่อดีตกาล

ต่อมาความนิยมที่มักจะใช้คำว่าไทยกับลาวเป็น “บ้านพี่เมืองน้อง” จนกลายเป็นประเด็น
 ถกเถียงที่อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งกันทางความคิดว่าตกลงใครเป็นพี่ใครเป็นน้อง (ไทยหรือ
 ลาว ?) ความไม่ลงรอยในแง่ของการจัดลำดับสถานภาพทางสังคมระหว่างไทยกับลาวดูเหมือน
 จะเป็นสาเหตุหนึ่งของที่มาเกี่ยวกับปัญหาว่าด้วยความสัมพันธ์ไทยกับลาวที่แฝงนัยยะซ่อนเร้นอยู่
 ภายในเช่นกัน แนวความคิดเช่นนี้ ยังตกทอดมาจนกระทั่งคำเรียกชื่อสะพานแห่งเดียวกันอย่าง
 คนไทยเรียก “สะพานมิตรภาพไทย-ลาว” แต่สำหรับคนลาวแล้วสะพานนี้มีชื่อว่า “ขัวมิตรภาพ
 ลาว-ไทย” (ขัว ในภาษาลาวแปลว่า “สะพาน”) ด้วยเหตุนี้ ลำดับชั้นหรือที่เรียกว่า “hierarchy”
 แห่งภาษาจึงดูเหมือนจะเป็นประเด็นทางการเมือง ในแง่ความสัมพันธ์ข้ามชาติในระดับหนึ่ง
 ด้วย ดังที่ Fred R. Dallmayr (1984) กล่าวว่า “ภาษา (language) มีความเกี่ยวข้องและ
 สัมพันธ์กับการเมือง (politics) อย่างแนบแน่น ต่างขยายความซึ่งกันและกัน จนบ่อยครั้งที่ภาษา
 คือการเมืองและการเมืองคือภาษา

๓ ในประเด็นดังกล่าว ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2551: 15) ได้สนับสนุนแนวคิดข้างต้น
 ว่า ภาษากับการเมืองมีความสนิทสนมแนบแน่นกันยิ่ง การกระทำทางการเมืองจะเกิดขึ้นได้ก็
 ต่อเมื่อมีความเข้าใจทางการเมืองร่วมกัน เป็นความเข้าใจร่วมที่แสดงออกในรูปของภาคปฏิบัติ
 การทางสังคม-การเมืองแบบหนึ่ง เช่น การใช้ภาษาหรือมโนทัศน์ทางการเมืองร่วมกันชุดหนึ่ง
 อันจะนำไปสู่การเห็นพ้องต้องกันในเรื่องนั้น ๆ ภาษาคือสิ่งที่ช่วยให้เรารับรู้และเข้าใจโลก ฉะนั้น
 -ขีดจำกัดของภาษาก็คือขีดจำกัดในการรับรู้และเข้าใจโลกของคนในภาษานั้น

ย้อนกลับมาพิจารณาในประเด็นเรื่องไทยกับลาว “พี่น้องกัน” กับตัวตนที่จางหายไป
 วาทกรรมของรัฐ ซึ่งหากพิจารณาในแวดวงข่าวสารและถ้อยแถลงเชิงนโยบายความสัมพันธ์ข้าม
 ชาติที่รัฐบาลได้กำหนดสร้างขึ้น หากพิจารณาในประเด็นการสืบค้นหาคำว่า “พี่น้อง” ก็คงจะไม่
 พบ เพราะคำดังกล่าวรัฐและสื่อต่าง ๆ ได้นำเสนอให้เห็นด้วยภาพของ “ประเทศเพื่อนบ้าน” แทน

อาทิต์แถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี ปี 2551 ในข้อ 2 ว่าด้วยนโยบายความมั่นคงของรัฐ ดังเช่น “พัฒนาความร่วมมือทางการทหารกับ “ประเทศเพื่อนบ้าน” และมิตรประเทศอื่น ๆ, เสริมสร้างสันติภาพของการอยู่ร่วมกันกับ “ประเทศเพื่อนบ้าน, ให้ความสำคัญกับการสำรวจและการปักปันเขตแดนกับ “ประเทศเพื่อนบ้าน” เป็นต้น (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก) ซึ่งแสดงให้เห็นกลไกทางภาษาที่จะใช้อ้างอิงในฐานะปฏิเสธความจริงทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยตำนาน นั่นก็คือไทยกับลาวมิได้มีความสัมพันธ์ร่วมทางชาติพันธุ์ และบทปฏิเสธนั้นก็ได้อธิบายความคิดความเชื่อดังกล่าว แล้วนำไปฝังตรึงเอาไว้ในเนื้อหาของตัวบทกฎหมายที่จะใช้อ้างอิงกันในขณะนี้

ส่วนคำว่า “ไท” ที่หมายรวมถึงทั้งไทยและลาวรวมกันนั้นในการรับรู้ของคนส่วนใหญ่ทุกวันนี้ก็ได้เลือนหายไปหลังจากที่ลาวและไทยมีภาพของปรากฏตัวขึ้นเป็นลักษณะรัฐชาติ ทั้งนี้คำว่าไทเป็นถ้อยคำที่มีบทบาทสำคัญก่อนศตวรรษที่ 19 แต่ด้วยเหตุผลของชาตินิยมจึงมีการพยายามที่จะใช้คำว่า “ชนชาติไทย” หรือ “ชนชาตินลาว” ขึ้นมา (แกรนท์, 2549: 2) แสดงให้เห็นว่าอคติแห่งร่องรอยลัทธิชาตินิยมที่เกิดขึ้นในยุคอาณานิคมเป็นสิ่งที่ตกทอดมา และถูกใช้อ้างอิงในฐานะความจริงทางสังคมว่า ไทยกับลาวมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์

ด้วยเหตุผลใดที่ถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ คือ “พี่น้องกัน” “ไต่บ้านเดียวกัน” จึงมีความสำคัญในแง่จิตวิญญาณในชุมชนของผู้คน รวมทั้งความคิดทางสังคมของการเชื่อมโยงกันระหว่างไทยกับลาว และทำไมผู้วิจัยจึงสนใจค้นหาคำตอบให้กับคำถามเหล่านี้ ประการแรกคือ ความเรียบง่ายที่คนไทยกับคนลาวที่มีถิ่นอาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงที่ถือเป็นชุมชนเดียวกันโดยมิได้มีสายน้ำกันเขตแดน ซึ่งคนทั้งสองฝั่งน้ำอธิบายว่าคนบ้านนี้กับบ้านนี้เป็นพี่น้องกัน เหมือนบ้านเดียวกันไปมาหาสู่กันตลอด ดังกรณี พ่อตุ้มคำเกิด ซึ่งเป็นชาวลาวบ้านอ่าง เกิดอาการเจ็บป่วยกระทันหันในช่วงใกล้รุ่งเช้าของวันหนึ่ง จึงจำเป็นต้องนำส่งโรงพยาบาล ซึ่งหากไปโรงหมอที่เวียงจันทน์ก็ใช้เวลาเกือบชั่วโมง แต่ถ้าไปโรงพยาบาลอำเภอสังขม ก็นั่งเรือข้ามโขงไปใช้เวลาเพียง 20 นาที ด้วยความจำเป็นจึงเดินทางไปทางเรือด่วนเข้าไปในเขตอำเภอสังขม แล้วเหมารถต่อไปยังโรงพยาบาลโดยที่ไม่ได้บอกผู้นำชุมชนหรือกำนันผู้ใหญ่บ้านฝั่งไทยแต่อย่างใด ญาติพี่น้องของพ่อตุ้มคำเกิดค่อนข้างกังวลที่ไม่ได้แจ้ง เพราะเป็นช่วงเวลาตี 4 เกือบตี 5 ของวันรุ่งขึ้นซึ่งผู้ใหญ่บ้านและกำนันยังไม่ตื่น แต่หลังจากที่ญาติได้พาพ่อตุ้มคำเกิดไปถึงโรงพยาบาล แล้วได้รับความปลอดภัยแล้ว จึงย้อนกลับมาแจ้งที่หมู่บ้านที่เป็นท่าเรือขึ้นมา ญาติเหล่านั้นก็คลายความกังวลลงไป เมื่อผู้นำชุมชนฝั่งไทยได้บอกว่า “ไม่เป็นไรคนบ้านเดียวกัน เจ็บเป็นเอ็นอ่อน (เจ็บป่วย) มันเลือกเวลาไม่ได้ จะมาจะไปเหตุจำเป็นก็ให้ไปก่อน แล้วค่อยมาบอกมากล่าวที่หลังก็ได้ หรือไม่ต้องบอกก็ได้ไม่เป็นไร” (พ่อตุ้มคำ, สัมภาษณ์, ตุลาคม 2551)

“ทุกวันนี้ถ้าคนบ้านอ่างฝั่งลาวมีเหตุจำเป็น บางที่อาจจะไม่ใช่ไปโรงหมอโรงพยาบาล แต่ต้องการไปตลาดตอนเช้า ๆ ซื้ผักซื้ของ แต่เข้ารู้ คนทั้งสองฝั่งก็ไปมาหาสู่กันได้ ไม่ต้องบอกก็ได้ เพราะเห็นหน้าเห็นตากันอยู่ รู้จักกันแทบทั้งนั้น” นี้คือคำกล่าวของพ่อตุ้มคำเกิด ทั้งนี้เหตุการณ์การข้ามพรมแดนแม่น้ำโขงเช่นนี้ (ไม่ได้ขออนุญาตตัวแทนของรัฐ) เสมือนเป็นชุมชนเดียวกันนี้ก็คงเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้งนับถือไม่ถ้วน โดยไม่ได้ยึดถือตามแนวระเบียบว่าจะต้องมีเหตุ

จำเป็นเกี่ยวกับการเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับอุบัติเหตุเท่านั้น เพราะมา “จับจ่ายซื้อของในตลาด” ไปซื้อผักซื้อปลา ซื้อแป๊บกี่มาได้เสมอ โดยมีภาพระเบียบของรัฐเป็นเพียงฉากกบังไว้เฉยๆ เสียบบอกเล่าที่ไม่ได้มองเห็นอำนาจรัฐที่คอยกำหนดควบคุมที่ดูเหมือนจะแตกต่างจากภาพของ “ด่านศุลกากรหนองคาย” ที่ต้องนำบัตรประชาชนทำ “border pass” แล้วค่อยคิวกรองเอกสารและรอให้เจ้าหน้าที่ตรวจสอบ ภาพความเรียบง่ายผ่านสายใยเครือข่ายชุมชนไร้พรมแดนแม่น้ำโขงนี้ เกิดขึ้นมาแล้วเพียงแต่เวลาเมื่อตำรวจหรือฝ่ายรัฐมาตรวจตรา ชาวบ้านริมโขงก็จะแสวงทำให้ดูมีระเบียบขึ้นมา เสมือนด่านขึ้น-ลงที่รัฐกำหนดได้ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง แต่ภาพของชีวิตประจำวันของผู้คนนี้ได้ยึดถือกฎเกณฑ์หรือระเบียบแห่งรัฐที่ได้กำหนดมาทั้งหมด แต่มีวิธีการหลบเลี่ยงและหลีกเลี่ยงอย่างน่าสนใจ อาทิ การบอกว่าไปหาพี่น้องฝั่งโน้น การไปหาหมอซื้อยาที่อนามัย การไปรับจ้างทำไร่ทำนาทำสวนฝั่งโน้น การไปเอาผักเอาเห็ดฝั่งนี้ไปขายฝั่งโน้น ดอนเย็นไปซื้อกับข้าวฝั่งโน้น เหตุการณ์เหล่านี้กลายเป็นอาณาบริเวณพรมแดนที่ได้มี “เส้นเขตแดน” กันแบ่งผู้คนสองฝั่งน้ำที่อยู่ต่างรัฐต่างชาติเข้ามากำกับควบคุมตามโครงสร้างของรัฐ ที่แฝงเร้นนัยยะของการสร้างความแปลกแยกและแตกต่างให้เกิดขึ้นแต่อย่างใด

ปฤษฐา รัตนพฤกษ์ (2545: 17-18) มองประเด็นเรื่องพรมแดนในทัศนะของรัฐที่มีข้อจำกัดทางการเมืองที่มุ่งเน้นมองในฐานะที่เป็นเส้นเขตแดนไว้ในบทความ “ปัญหาข้ามพรมแดนและสภาวะไร้พรมแดน โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป ?” ว่า “คำว่า border ในความหมายของคำว่า พรมแดน เส้นเขตแดนนั้น ยังมีความหมายที่กว้าง ดังสะท้อนให้เห็นได้จากการตีความที่แตกต่างกันไปของผู้เขียนว่า พรมแดนที่กล่าวถึงนี้หมายถึงพรมแดนของอะไร และเป็นเส้นกันเขตแดนอยู่ระหว่างอะไรกับอะไร หากเมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ในยุคสมัยนี้ ความหมายของคำว่า พรมแดน หรือเส้นเขตแดนในบริบทที่ใช้โดยทั่วไปในแวดวงวิชาการนั้น มักจะหมายถึงพรมแดน หรือเส้นแบ่งเขตแดนของรัฐ (national border) เช่น ในบริบทของการกล่าวถึง “transborder issues” ในลุ่มแม่น้ำโขง หรือการกล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับแรงงานที่อพยพเข้ามาทำงานในประเทศไทยอย่างผิดกฎหมายว่า เป็นปัญหาข้ามชาติ (transnational issues) จะเห็นได้ว่าความหมายของคำว่าพรมแดน ในบริบททั้งสองนั้นหมายถึงพรมแดนของรัฐชาติ

ขณะที่มีกระแสเสนอให้มองวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ด้วยแนวคิดที่พ้นไปจากพื้นที่ โดยมุ่งเน้นที่การเคลื่อนไหว ความไม่ต่อเนื่องและความแตกต่าง โดยเสนอว่า แนวคิดเรื่องพรมแดนยังเป็นสิ่งที่สำคัญ แต่จำเป็นต้องมีการตีความใหม่ โดยสลับทำแหน่งความสัมพันธ์และอำนาจระหว่างสิ่งที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลาง คือ รัฐ และสิ่งที่เป็ชชายขอบ คือ ท้องถิ่น เสียใหม่ กล่าวคือ การศึกษาพรมแดน โดยการตีความและให้ความหมายโดยผู้ที่อาศัยและใช้ชีวิตอยู่บนพื้นที่เหล่านั้นเป็นศูนย์กลาง พรมแดนในแง่ที่จึงเป็นคนละอันกับสิ่งที่รัฐใช้เพื่อกำหนดขอบเขตของความเป็นชาติและประเทศที่มีเส้นแบ่งขอบเขตและบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2545: 5) นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังมีแนวคิดว่า หากมองพรมแดนแม่น้ำโขงผ่านมุมมองและทัศนะของผู้คนที่มิถิ่นอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้เป็นสำคัญ และรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและคอยสังเกตุการณ์เท่านั้น

มิได้เข้าไปกำหนดกฎเกณฑ์หรือควบคุมเหมือนเช่นเคย ซึ่งแนวทางที่เปิดช่องว่างเช่นนี้จะเป็นทางเลือกที่ดีต่อผู้คนที่เป็นคนตัวเล็กตัวน้อยในพื้นที่พรมแดนแม่น้ำโขง

แม้กระแสโลกเสรีจะช่วยเปิดประตูของพรมแดนภูมิภาคแม่น้ำโขงให้ไทยกับลาวมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ด้วยการให้ความสำคัญแก่พื้นที่ทางเศรษฐกิจ แต่อย่างที่เราทราบกันดีว่าศักยภาพของประเทศไทยกับลาวมีความแตกต่างกันทำให้มีการกีดกันไม่ให้คนลาวมีวิถีเป็นไทย อาทิเช่น การไม่ให้สิทธิคนลาวถือสัญชาติไทย (มีสองสัญชาติ) ทั้งที่มีลุงป้าน้าอาที่เป็นญาติพี่น้องอยู่ฝั่งไทย แม่ตุ๋จันท์ชาวลาวที่อพยพมาตั้งแตยุคหลังการปฏิวัติลาวใหม่ ๆ โดยได้เข้ามาแต่งงานกับคนไทยบ้านผาตั้ง ตั้งแต่เมื่อ 40 กว่าปีผ่านมาแล้ว แม่ตุ๋จันท์ขณะนี้อายุ 69 ปี ก็มีเพียงบัตรต่างด้าว ตอนทำก็เสียเงินให้กำนันช่วยวิ่งเต้นให้ นอกจากนี้แม่ตุ๋ยังบอกเล่าให้ฟังว่าบ้านหลังนี้ของแม่ตุ๋ก็ต้องใช้ชื่อลูก เพราะเป็นคนไทย สามิตายแล้วก็โอนให้ลูก การรักษาตามโรงพยาบาลโรงหมอนั้น บ้านข้าง ๆ เขาได้บัตรรักษาโรงพยาบาลก็จ่ายเพิ่มนิดหน่อย แต่ยายก็ไม่ได้ก็ไม่เป็นไร ไปโรงพยาบาลอำเภอก็ต้องจ่ายเงินเพิ่มมากขึ้นหน่อย แต่ก็ยังดีกว่าไม่ได้อะไรเลย ทำไรได้ก็แค่เป็นแค่ “สะใภ้คนลาวเนอะ (เท่านั้น) ที่ผ่านมาจะไปไหนมาไหนไกล ๆ ก็กลัวไปหอรอกเพราะกลัวเขาจับ” (แม่ตุ๋จันท์, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551) แสดงให้เห็นถึงเรื่องสถานภาพทางสังคมของคนลาวในฐานะที่เป็นคนต่างด้าวบนผืนแผ่นดินไทย แม้บ้านเดิมจะอยู่ห่างจากบ้านฝั่งไทยไปเพียงไม่ถึง 1 กิโลเมตร แต่ก็ต้องถูก “จองจำ” ให้กลายเป็นคนอื่นของรัฐไทยอันทำให้เป็นช่องทางให้กับการถูกเอารัดเอาเปรียบ และยังคงเป็นเสมือนรอยบาดแผลของ “ความเป็นคนลาว” อยู่ในใจมาจนเท่าทุกวันนี้

2.5 วิกฤตบนทางเลือกของแม่น้ำโขงในตลาดเศรษฐกิจและกระแสการพัฒนา

หากกล่าวถึงภาพของแม่น้ำโขงที่เป็น “มหานครแห่งชีวิต” ของผู้คนส่วนใหญ่จริงๆ ในทัศนะของผู้วิจัยเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงการต่อสู้ดิ้นรนใต้มหาหน้ที่แห่งนี้มีชีวิตของผู้คนที่มิถินกำเนิดและอาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนี้เป็นสำคัญ มิใช่กลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งการวิจัยว่าด้วยเรื่องแม่น้ำโขงในประเทศไทยในขณะนี้ได้รับความสนใจ และถือเป็นประเด็นหลัก (hot issues) ในภาวะของกระแสการพัฒนาข้ามพรมแดนรัฐชาติ และอิทธิพลของกระแสสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ ประเด็นการศึกษาแม่น้ำโขงนี้มีการนำเสนอโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างและหลากหลาย อาทิเช่น สัมพันธภาพระหว่างประเทศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง การอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงาน การเมืองเรื่องชาติพันธุ์ ความไม่ยุติธรรมทางเพศ ปัญหาโรคเอดส์และยาเสพติด รวมทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินและพื้นที่การประมงน้ำจืด ปัญหาสิ่งแวดล้อมและพลังงาน เป็นต้น

แม่น้ำสายนี้ดูเหมือนจะถูกกระทำบนปริมณฑลของสายน้ำที่ไหลเรื่อยไปจนสุดสายที่ทะเลจีนใต้ ทั้งนี้มิใช่แต่เพียงสายน้ำที่ต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ที่มนุษย์หลายชาติ หลายกลุ่มต่างเข้ามาช่วงชิงตักตวงผลประโยชน์อันมหาศาล ผ่านวาทกรรมการส่งเสริมและพัฒนาอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง แน่นนอนผู้คนที่เป็นองค์ประกอบของภาพชีวิตอีกอย่างหนึ่งบนผืนน้ำโขง คนที่มีถิ่นฐานอาศัยทำมาหากินบนสายน้ำแห่งนี้มาช้านานตาปี ก็คงหลีกเลี่ยงไม่พ้นกับกระแสการพัฒนาที่มุ่งเน้นทัศนะ

ตามความคิดในกระแสหลัก แม้ผู้คนจะต้องพบเจอปัญหาในหลายระดับและหลายลักษณะ ทั้งในมิติของความสัมพันธ์ข้ามรัฐชาติ และปรากฏการณ์สังคมในยุคหลังสมัยใหม่ที่แปรเปลี่ยนอย่างมากมาย จากการลงพื้นที่ภาคสนามทั้งผ่านสายตาจากการสังเกตและพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนคติกับผู้คนริมแม่น้ำโขง ผู้วิจัยพบว่าภาพของแม่น้ำโขงในกระแสพัฒนาทางเศรษฐกิจสำหรับชาวชุมชนอ่างปลาบึก ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในการรับรู้และเข้าใจ เพราะมองไม่เห็น บางคนบอกว่ามีสะพานข้ามโขงแล้วไทยกับลาวจะพัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่ก็ก็เป็นเพียงเรื่องที่ไม่ไกลเกินที่ชาวบ้านจะเข้าใจหรือมองเห็น เรื่องราวเหล่านี้ไม่ใช่เพียงการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาหรือเป็นเพียงมุมมองใหม่ที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอเท่านั้น แต่คำว่าพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงก็เป็นทั้งเรื่องใกล้ตัวและใกล้ตัวเกินจินตนาการของชาวบ้านริมโขงอย่างเช่นชาวอ่างปลาบึก ซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นพันกว่าครอบครัว

แม่น้ำโขงเป็นเพียงผลิตผลทางธรรมชาติที่ถูกสถาปนาให้กลายเป็น “สินค้า” อีกรูปแบบหนึ่งผ่านถ้อยคำของวาทกรรมการพัฒนา จนมองเป็นโอกาสมากกว่าวิกฤตในสายตาของกลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ประชาชนพลเมืองผู้มีถิ่นอาศัยอยู่บนผืนน้ำนี้มานาน ความเขี้ยววนใจและมนต์เสน่ห์ของแม่น้ำโขง ทั้งในฐานะแหล่งพลังงาน แหล่งทรัพยากร แหล่งทุนอันมากมายที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนข้ามพรมแดนรัฐชาติ ที่มีความพยายามที่จะสร้างเชื่อมกันแม่น้ำโขงในอาณาบริเวณต่างๆ ทั้งในหลวงพระบาง ในสายน้ำโขงที่เป็นเส้นเขตแดนไทยกับลาวในหลายๆ จุด ตลอดจนในเขตกัมพูชา นี่ก็เหตุผลว่า ทำไมคำว่า “การพัฒนา” ในสายตาของชาวอ่างปลาบึกจึงเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจในความคิดของผู้คนในชุมชนแห่งนี้และอีกในหลาย ๆ พื้นที่ที่มีโขงชุมชนที่เป็นตัวเมืองบนสายน้ำโขง และเหตุใดจึงมีความสำคัญที่เราจำเป็นต้องรับฟังเสียงผ่านประสบการณ์ของผู้คน ที่มีชีวิตโลดแล่นอยู่บนผืนน้ำแห่งการต่อสู้และช่วงชิงนี้ ที่ราวกับถูกขายเข้าสู่ตลาด “เศรษฐกิจของโลกไร้พรมแดน” เพื่อตอบสนองความกระหายใคร่อยากของผู้มีอำนาจเหนือประชาชนคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้ได้รับผลประโยชน์นั้นเป็น “ชาติ” ในฐานะผู้กำหนดนโยบายที่มีอธิปไตยและอำนาจที่อยู่เหนือคำว่าสิทธิมนุษยชนซึ่งมากพอจะไม่ดักดวงผลประโยชน์จากสายน้ำนี้

แม่น้ำโขงมหานครแห่งชีวิตของชาวอ่างปลาบึกที่มีไชรยการสารคดีเผยแพร่ทางโทรทัศน์ในวันนี้ดูเหมือนจะถูกกรุมเร้าและรุกรานอย่างไม่รู้เนื้อรู้ตัว ภาพความบอบช้ำในตลาดการพัฒนาและการส่งเสริมเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (GMS) มักเป็นประชาชนผู้ไม่รู้วิธีไหนอันไหน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำนี้ เป็นชุมชนริมแม่น้ำที่ใช้ทำมาหากินเพื่อขจัดความไม่มีกินและความทุกข์ยาก ผู้คนเหล่านี้ คือ ชนชั้นรากหญ้า ทั้งที่เป็นชาวไร่ ชาวนา ชาวสวนพืชผักที่ปลูกอยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งมีฐานะทางสังคมที่ใช้กลุ่มนายทุนและเจ้าของธุรกิจใหญ่โต เป็นเพียงกลุ่มชาวบ้านริมน้ำที่อ่อนแอของสังคม จึงถูกละเมิดสิทธิต่างๆ โดนทำร้ายและถูกแสวงหาผลประโยชน์จากชีวิตของแม่น้ำโขง โอกาสที่จะสร้างและคงไว้ซึ่งระบบความไม่เสมอภาคนี้มีอยู่มาก เนื่องจากช่องว่างระหว่างชนบทกับเมือง คนจนกับคนรวย ชาวบ้านกับรัฐกว้างใหญ่ ตลอดจนถึงไทยกับลาว

แม่น้ำโขงก็ยังคงถูก “ตอกตริ้งและแซ่แซ้ง” เพื่อให้เป็นพื้นที่แห่งการกดขี่ทางชาติพันธุ์สืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

หลักฐานจากการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ที่ลักษณะงานเกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง บ่งชี้ว่าระบบภูมิภาคนิยมส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้เกิดจากการผลักดันของความต้อการที่เพิ่มมากขึ้นทางด้านการลงทุน การจ้างงาน การค้า ผลกำไรด้านธุรกิจ และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยรวม ชนชั้นนำของรัฐที่ปรารถนาให้เกิดเสถียรภาพทางการเมืองกำลังผลักดันให้เกิดเวทีต่างๆ ในระดับภูมิภาค แนวทางการจัดการที่คำนึงถึงระบบนิเวศ เป็นแรงขับให้เกิดความพยายามในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับประเทศ และข้ามเขตแดน ในขณะที่กลุ่มอื่น ๆ นั้นกำลังสร้าง แสวงหา หรือใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทางการเมืองที่เปิดให้แกการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมมากขึ้น ทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้แก่ การฉีกกำลังของกลุ่มชาติพันธุ์และความตระหนักในคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลข้ามเขตแดน แรงสนับสนุนที่มีเพิ่มมากขึ้นให้แก่ความคิดเห็นของชุมชนท้องถิ่น เกี่ยวกับวิถีชีวิตและเสรีภาพในการเลือกเจตจำนงของตนเอง อันรวมไปถึงวิถีคิดแบบใหม่เกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร การถือครองที่ดิน และแนวทางการพัฒนาที่ยืดแนวคิดเรื่องสิทธิเป็นฐาน (มิ่งสรรพ และจอห์น ดอร์, 2550: บทนำ)

การพยายามที่จะพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ ในปัจจุบันดูเหมือนจะเข้มข้นแต่ก็สร้างความเปราะบางและบอบช้ำให้กับประชาชนผู้คนจำนวนมาก ผู้คนกลายเป็นเพียงทรัพยากรมนุษย์ที่ต้องถูกพัฒนาตามระบบคิดของโครงการ GMS ที่มองคนเหมือนสินค้าด้วยเช่นกัน แม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมต่อของธุรกิจข้ามชาติข้ามรัฐที่กลายมาเป็นหุ้นส่วนกันอย่างเป็นทางการ เพื่อให้ประชาคมโลกเชื่อว่าแม่น้ำโขงมีทางเลือกและมีปัจจัยของความพึงพอใจในการร่วมกันของรัฐชาติที่มีฐานอยู่บนความรุ่งเรืองและเติบโตทางเศรษฐกิจ โครงการพัฒนาต่าง ๆ จึงอยู่ในรูปขององค์กรที่เปิดเผยอย่างสง่างามและเป็นทางการ รวมทั้งยังมีบรรยากาศที่ยั่งยืนในเสถียรภาพที่ถูกสร้างขึ้น

ปรากฏการณ์ที่บ่งชี้ถึงปัญหาที่แม่น้ำโขงกำลังเผชิญในบริบทของยุคแห่งการพัฒนา และความร่วมมือในภูมิภาคนี้ มีงานศึกษาที่น่าสนใจ คือ งานของอัมมาร สยามวาลา (2550) เรื่อง “โลกาภิวัตน์และการบริหารจัดการโลกาภิวัตน์ในมุมมองประวัติศาสตร์” ทั้งนี้รายละเอียดของผลการศึกษานี้ อัมมารได้นำเสนอให้เห็นมิติของโลกาภิวัตน์ในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา พบว่าโลกได้พบกับคลื่นโลกาภิวัตน์สองลูก ลูกที่หนึ่งเริ่มด้วยการปฏิวัติระบบการขนส่งในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 ซึ่งในตอนต้นมีผลกระทบต่อประเทศต่างๆ รอบมหาสมุทรแอตแลนติก แต่ในไม่ช้าได้ขยายไปยังส่วนอื่น ๆ ของโลก สิ่งที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในครั้งนั้นก็คือ กระบวนการล่าอาณานิคมในประเทศที่อยู่นอกทวีปยุโรปและอเมริกา โลกาภิวัตน์ครั้งที่สองเริ่มต้นขึ้นในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ในระยะต้นของโลกาภิวัตน์ครั้งที่สองนี้ จุดเน้นอยู่ที่มาตรการด้านนโยบายซึ่งจะต้องมีการตกลงร่วมกัน แต่วาระและข้อตกลงส่วนใหญ่จะถูกกำหนดโดยสหรัฐอเมริกา ซึ่งเริ่มกลายเป็นชาติที่มีอำนาจมากที่สุดหลังสงครามอย่างน้อยก็ในโลกทุนนิยม

คลื่นโลกาภิวัตน์ลูกแรกมีผลกระทบต่อส่วนต่างๆ ในภูมิภาคแม่น้ำโขงอย่างไม่เท่าเทียม กล่าวอย่างกว้างๆ ก็คือพื้นที่ริมชายฝั่งทะเลถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกอย่างรวดเร็ว ในขณะที่พื้นที่อื่นๆ ถูกกระทบน้อยมาก ความไม่เท่าเทียมนี้เกิดจากความจำเป็นเร่งด่วนของเทคโนโลยีที่ผลักดันกระบวนการโลกาภิวัตน์ สิ่งแรกที่ปรากฏให้เห็นหลังจากสงครามโลกสิ้นสุดลงก็คือการล้มระบอบอาณานิคม ในกรณีอินโดจีนที่เคยอยู่ใต้ฝรั่งเศส การล้มล้างระบอบนี้ได้ใช้เวลานานอย่างน่าโศกสลด ประเทศประกอบเป็นอินโดจีนทั้งสาม คือ กัมพูชา ลาว และเวียดนาม ใช้เวลาสามทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สองทำสงครามต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส อเมริกา และรวมทั้งต่อสู้กับพวกเดียวกันเองด้วย หลังจากที่มีการต่อสู้อันยาวนานสิ้นสุดลง ในตอนแรกประเทศเหล่านี้เลือกใช้ระบบเศรษฐกิจแบบวางแผนจากส่วนกลาง ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประเทศสังคมนิยมอื่นๆ ซึ่งหมายความว่า ประเทศเหล่านี้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพลังของระบบโลกาภิวัตน์น้อยมาก หรืออย่างน้อยก็ระบบโลกาภิวัตน์ที่ชาติตะวันตกเป็นผู้กำหนดขึ้น

นอกเหนือจากนี้อัมมารยังอธิบายว่า ประเทศ มิได้เพียงแต่รวมเข้าด้วยกันในทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมกันทางด้านวัฒนธรรมด้วย ถึงแม้ว่าเส้นแบ่งชาติพันธุ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองจะไม่เด่นชัดเท่าในประเทศพม่า แต่ประเทศไทยก็มีโครงสร้างทางชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างซับซ้อนพอสมควร ดังนั้นจึงค่อนข้างปกติที่เอกสารทางราชการในตอนปลายของศตวรรษที่ 19 เรียกคนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและทางภาคเหนือว่าเป็นคนลาว ในภาคกลางเองก็มีหมู่บ้านคนมอญ ลาว และมาเลย์ปะปนอยู่ และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนกระทั่งทุกวันนี้ ก็ยังมีคนที่พูดภาษาเขมรออาศัยอยู่ทางตอนใต้ของภาคเป็นจำนวนพอสมควร ภาพลักษณ์ของประเทศไทยที่เห็นในปัจจุบันว่าเป็นรัฐชาติที่ผสมกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันนั้น เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยสำนักและตั้งใจ รัฐเลือกใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนเด็กทุกคนที่เกิดภายในราชอาณาจักรไทยให้เป็นคนไทย พูด อ่าน และเขียนภาษาไทยมาตรฐาน (ซึ่งก็คือภาษาไทยภาคกลาง) รวมทั้งเรียนประวัติศาสตร์ไทยฉบับมาตรฐาน ซึ่งเน้นแนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทยอย่างเฉพาะเจาะจง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้ปิดโรงเรียนจีนที่ใช้ภาษาจีนเป็นสื่อการเรียนการสอน นอกจากนี้ ยังมีนโยบายอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่ต่อต้านจีนในช่วงทศวรรษที่ 1950 โดยมีจุดประสงค์เพื่อบั่นทอนการครอบงำทางเศรษฐกิจของชาวจีน มาตรการต่าง ๆ เหล่านี้บวกกับความจริงที่ว่าจีนแผ่นดินใหญ่ได้กลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ และดังนั้นจึงไม่สามารถเป็นแหล่งส่งเงินออมของคนจีนที่ทำงานในประเทศไทยอีกต่อไป ทำให้ชุมชนชาวจีนค่อย ๆ ผสมกลมกลืนเข้ากับสังคมกระแสหลักของไทย

อัมมารยังเสนอให้เห็นว่า นอกเหนือไปจากมาตรการต่าง ๆ ดังข้างต้นแล้ว ความสามารถของคนไทยที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ อันเนื่องมาจากโครงการสร้างถนนหนทาง ยังหมายถึงความมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในประเทศมีมากขึ้น ส่งเสริมให้มีการรวมตัวที่ค่อนข้างเป็นธรรมชาติ ในขณะที่การรวมตัวที่เกิดขึ้นนี้ช่วยลดความแตกต่างทางชาติพันธุ์ แต่กลับมีผลให้เกิดความแตกต่างกันมากขึ้นโดยเฉพาะระหว่างคนในชนบทกับคนในเมือง และที่มากขึ้นอีกเรื่อย ๆ คือระหว่างคนรวยกับคนจน แต่ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้มีลักษณะเป็นเมืองของชนชั้นมากกว่าเมืองทางชาติพันธุ์

นอกจากงานศึกษาข้างต้นแล้วยังมีงานของ เขียน ชีระวิทย์ (2550) เรื่อง “สัมพันธภาพภายในและระหว่างประเทศในภูมิภาคแม่น้ำโขงในบริบทของโลกาภิวัตน์” ที่สะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้ ผู้เขียนได้พยายามตอบคำถามสำคัญ ๆ บางข้อ คือ อะไรคือความสนใจของจีนในภูมิภาคแม่น้ำโขง และจะเกิดผลกระทบอย่างไรต่อภูมิภาคแถบนี้หลังจากที่จีนเข้าเป็นสมาชิกในองค์การการค้าโลก (WTO) หัวหอกของระบบทุนนิยมขยายเข้ามาในภูมิภาคแม่น้ำโขงโดยผ่านกระบวนการโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร อะไรคือผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของกระบวนการนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายและโอกาสที่ภูมิภาคแม่น้ำโขงกำลังเผชิญหน้าอยู่ และท้ายสุด กลุ่มอำนาจและภาคประชาสังคมในระดับรากหญ้าปรากฏขึ้นในภูมิภาคแม่น้ำโขงเพื่อจัดการปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับกระบวนการโลกาภิวัตน์นี้ได้อย่างไร ค่านิยมของระบบทุนนิยมที่กล่าวถึงในงานศึกษานี้นำเสนอให้เห็นว่ามีส่วนประกอบสำคัญทางการเมืองและเศรษฐกิจ 3 ประการ คือ บั๊จเจกนิยม วัตตุนิยม และบริโภคนิยม โลกาภิวัตน์ คือ กระบวนการที่เปลี่ยนแปลงความพยายามของมนุษย์จากระดับปัจจุบันไปสู่ระดับที่ไม่แน่นอนของการพัฒนาที่สูงขึ้นไปอีก ด้วยการให้ความสำคัญแก่พื้นที่ทางเศรษฐกิจ ซึ่งรวมไปถึง 1) ความมั่นคงที่ทวีขึ้นโดยวัดจาก GDP หรือ GNP 2) อัตราความเจริญทางเศรษฐกิจสูงขึ้น 3) การเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ และ 4) การแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเสรีมากขึ้น (Anderson, 2001) ในทางปฏิบัติแล้ว โลกาภิวัตน์ดำเนินไปเพื่อสนับสนุนระบบทุนนิยมทั่วโลก ซึ่งรวมไปถึงภูมิภาคแม่น้ำโขงด้วย

การพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคแม่น้ำโขงก่อให้เกิดกระบวนการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้า และทุน ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวถูกนำเสนอในงานของ ชู เจียนชู และมารูยา ซาลาส (2550) เรื่อง “การเคลื่อนย้ายจากชายขอบเข้าสู่ศูนย์กลาง: คนท้องถิ่น วัฒนธรรม และองค์ความรู้ในยูนนานที่เปลี่ยนไป” งานศึกษานี้พิจารณาเกี่ยวกับสถานการณ์ของชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มน้อยในมณฑลยูนนานของจีน กลุ่มคนเหล่านี้คือ “คนชายขอบ” ไม่ว่าจะด้านภูมิศาสตร์หรือทางสังคมการเมือง โดยอาศัยอยู่ตรงชายขอบของรัฐจีน ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้อภิปรายให้เห็นถึงนโยบายที่เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์และการพัฒนาซึ่งได้มีผลต่อชีวิตของผู้คนหลากหลายของยูนนานนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 เป็นต้นมา การเปลี่ยนผ่านที่เพิ่งเกิดขึ้นในจีนจากนโยบายรวมศูนย์ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรีได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในกลุ่มชาติพันธุ์ของยูนนาน มีการเปลี่ยนจากระบบคอมมูนไปสู่ระบบที่แต่ละครัวเรือนเป็นหน่วยหลัก อีกทั้งมีการเปลี่ยนแปลงจากการยึดระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นหลักไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับตลาดภายนอกมากขึ้นเป็นอันมาก นอกเหนือจากนี้นโยบาย และระบบการตัดสินใจที่กระจายอำนาจมากขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพลังอำนาจแก่ท้องถิ่น ตัวอย่างอันหนึ่งที่ได้เด่นชัดคือ การจัดให้มีการเลือกตั้งในระดับหมู่บ้าน

แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในมณฑลยูนนาน ช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างดินแดนด้านตะวันออกและพื้นที่ชายฝั่งกับบริเวณด้านตะวันตกของจีนกลับเพิ่มมากขึ้นด้วยสาเหตุหลายประการ ซึ่งรวมทั้งสถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่ตั้งจุดนำลงทุนมากกว่า และรัฐบาลยินดีที่จะ

โอนอำนาจการควบคุมและสนับสนุนให้ภาคเอกชนเป็นผู้นำในการพัฒนาเศรษฐกิจในมณฑลต่างๆ ทางตะวันออกและเขตชายฝั่ง ในความพยายามที่จะเชื่อมช่องว่างดังกล่าว รัฐบาลที่ปักกิ่งได้นำเอายุทธศาสตร์การพัฒนาเขตตะวันตก (Western Development Strategy) มาใช้ ในขณะเดียวกัน ศูนย์บริหารมณฑลที่คุนหมิงก็ส่งเสริมยูนนานให้เป็นมณฑลวัฒนธรรมอันยิ่งใหญ่ และเป็นมณฑลเศรษฐกิจเขียว โดยเน้นในเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมและทางชีวภาพ ภายใต้นโยบายเหล่านี้ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนของคนท้องถิ่นกลายเป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมสำหรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคม นโยบายเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ของผู้กำหนดนโยบายของจีนในระดับการเมืองของรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการท้องถิ่นยังคงได้รับการปฏิบัติในฐานะวัตถุที่อยู่หนึ่งท่ามกลางการดำเนินงานของรัฐเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติกับ “การสงวนรักษา” และ “การอนุรักษ์” วัฒนธรรม

เมื่อพิจารณางานวิชาการที่ศึกษาภูมิภาคแม่น้ำโขง ผู้วิจัยพบว่ามี ความพยายามในการนำเสนอภาพอย่างหลากหลายมิติทั้งทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งนอกจากผลงานศึกษาข้างต้นแล้วยังพบว่ามี การศึกษาประเด็นเกี่ยวกับ “การย้ายถิ่น” ของ เหวโกะ ฮะริมะ เร็กซ์ วาโรนา และคริสตินา เดอฟัลโก (2550) ทั้งนี้ผู้ศึกษางานดังกล่าวนี้ได้สำรวจการย้ายถิ่นของแรงงานในภูมิภาคแม่น้ำโขงปัจจุบัน โดยนำเสนอประเด็นความจำเป็น ปัญหา และการท้าทายที่การย้ายถิ่นมีต่อผู้ย้ายถิ่นโดยตรง และต่อองค์กรพัฒนาเอกชน รัฐบาล องค์กรระหว่างประเทศ และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง วัตถุประสงค์หลักคือ การนำเสนอผลกระทบของการเคลื่อนย้ายแรงงานที่มีต่อสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของผู้ย้ายถิ่น ไม่ว่าจะกระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่การกระทำละเมิด ความเสี่ยง โอกาส สภาพที่อาจถูกเอารัดเอาเปรียบได้ง่าย และสภาพอื่นๆ ที่ส่งเสริมหรือลดทอนสิทธิมนุษยชนของผู้ย้ายถิ่น มาตรฐานหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาและความต้องการของผู้ย้ายถิ่นคือ มาตรฐานด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งรวมไปถึงแต่ไม่จำกัดเฉพาะมาตรฐานที่ปรากฏอยู่ในสนธิสัญญาและอนุสัญญาซึ่งประเทศในภูมิภาคแม่น้ำโขงได้ให้การรับรองแล้ว ตลอดจนบรรทัดฐานและมาตรฐานเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อผู้ย้ายถิ่นอย่างมีมนุษยธรรม และยุติธรรมขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization-ILO) และองค์การสหประชาชาติ ในการใช้กรอบสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานเป็นหลัก

การย้ายถิ่นเพื่อทำงานนั้น มิได้เป็นของใหม่ในเขตภูมิภาคแม่น้ำโขง ทั้งนี้เนื่องจากการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างประเทศต่างๆ ในภูมิภาคแม่น้ำโขง และระหว่างภูมิภาคนี้กับภูมิภาคอื่นๆ ของโลกมีประวัติความเป็นมายาวนาน ในระหว่างทศวรรษที่ 1960 และ 1980 ผู้ย้ายถิ่นจากภูมิภาคแม่น้ำโขงส่วนใหญ่คือ ผู้ลี้ภัยจากความขัดแย้งต่าง ๆ ในทศวรรษ 1990 นั้น มีทั้งผู้ลี้ภัยกับผู้ย้ายถิ่นชายหญิงและครอบครัวที่แสวงหางานข้ามพรมแดน แม้ว่าปัญหาเกี่ยวกับผู้ลี้ภัยยังเป็นเรื่องสำคัญ แต่งานศึกษานี้ได้เน้นเรื่องแรงงานย้ายถิ่นภายในภูมิภาคแม่น้ำโขง อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าบ่อยครั้งการพยายามแยกแยะระหว่าง “ผู้ย้ายถิ่นทางเศรษฐกิจ” กับ “ผู้ลี้ภัยทางการเมือง” นั้นทำได้ค่อนข้างยากมาก

ในขณะที่การย้ายถิ่นภายในภูมิภาคแม่น้ำโขงกำลังมีเพิ่มมากขึ้น โดยไม่มีกลไกการย้ายถิ่นของรัฐเข้ามาจัดการ บางรัฐบาลในภูมิภาคได้เริ่มอำนวยความสะดวกให้กับ “การส่งออกแรงงาน” ตัวอย่างเช่น เวียดนามสนับสนุนการเคลื่อนย้ายประชาชนของตนไปได้ทุกวันเพื่อเป็นกรรมกรโรงงาน และผู้ดูแลหรือคนรับใช้ในครัวเรือน คนกัมพูชาเดินทางเข้ามาเลเซียเพื่อทำงานเป็นต้น รัฐบาลในภูมิภาคแม่น้ำโขงบางประเทศ เช่น พม่าและลาว กำลังพิจารณาจัดทำข้อตกลงกับไทย เพื่อกำหนดช่องทางที่ถูกต้องสำหรับการย้ายถิ่น